

Οι Μεταμορφώσεις του Ελευσινιακού Τοπίου Αρχαιότητες και Σύγχρονη Πόλη

Επιμέλεια Έκθεσης: Καλλιόπη Παπαγγελή, Ελένη-Άννα Χλέπα

Οι Μεταμορφώσεις του Ελευσινιακού Τοπίου
Αρχαιότητες και Σύγχρονη Πόλη

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

Επιμέλεια καταλόγου:

Καλλιόπη Παπαγγελή
Ελένη-Άννα Χλέπα

Επιμέλεια έκθεσης:

Καλλιόπη Παπαγγελή
Ελένη-Άννα Χλέπα

Σχεδιασμός έκθεσης:

Ελένη- Άννα Χλέπα
Μαίρη Τσαγκάρη

Καλλιτεχνικός σχεδιασμός καταλόγου:

INK Design

Εξώφυλλο

Χαρακτικό Carl Rottmann, Ελευσίνα (1835)

(Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος,
Εικόνες του ελληνικού χώρου μετά την Απελευθέρωση.
Υδατογραφίες και σχέδια C. Rottmann και L. Lange,
Αθήνα 1977)

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του υλικού του καταλόγου χωρίς την άδεια των συγγραφέων.

**Οι Μεταμορφώσεις του Ελευσινιακού Τοπίου
Αρχαιότητες και Σύγχρονη Πόλη**

Έκθεση

Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Ελευσίνιας «Λεων. Κανελλόπουλος»
5/07-28/8/2011

Ευγενική Χορηγία

ΙΔΡΥΜΑ
ΠΑΥΛΟΥ & ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ
ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ευχαριστίες

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στον Θεόδωρο Παπαλεξόπουλο, ο οποίος αγκάλιασε με ενθουσιασμό από την αρχή την ιδέα της ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων της Ελευσίνας.

Ευχαριστούμε επίσης το Ίδρυμα Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου για την ευγενική χορηγία στην έκδοση του παρόντος καταλόγου.

Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στον Γενικό Γραμματέα της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Βασίλειο Πετράκο, για την παραχώρηση υλικού από το αρχείο Ιωάννη Τραυλού, καθώς και στην Ελένη Παπανικολάου, υπεύθυνη του Αρχείου για την εξαιρετική συνεργασία της.

Ευχαριστούμε θερμά τους Χρήστο Λαλαίο και Χρήστο Γιαζίτζογλου, για την εξυπηρέτηση και τη βοήθειά τους στο Αρχείο Χαρτών του Υπουργείου Περιβάλλοντος Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής.

Ευχαριστούμε τον Ελευσίνιο συλλέκτη Γιώργο Παυλόπουλο για την παραχώρηση χαρακτηριστικών και φωτογραφιών της προσωπικής του συλλογής.

Η έκθεση με τίτλο «Μεταμορφώσεις του Ελευσινιακού Τοπίου: Αρχαιότητες και Σύγχρονη Πόλη» πραγματοποιείται χάρη στην πρόθυμη παραχώρηση του εκθεσιακού χώρου από το Δήμο Ελευσίνας, καθώς και στην οικονομική χορηγία της Α.Ε. TITAN και του Ιδρύματος Π. & Α. Κανελλοπούλου.

ΤΟΠΟΣΗΜΑ

Η αρχαιολογική ιστορία της Ελευσίνας είναι παγκόσμια γνωστή, αφού συνδέεται με τα Ελευσίνια Μυστήρια και τον τραγικό ποιητή Αισχύλο.

Σήμερα όλοι γνωρίζουν τον αρχαιολογικό χώρο, ως χώρο τελέσεως των Ελευσινίων Μυστηρίων, αλλά ελάχιστα στοιχεία είναι γνωστά για τα σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα μέσα στην πόλη.

Μια πρώτη προσπάθεια ανάδειξης αυτών των τοπόσημων έγινε με το ευρωπαϊκό πρόγραμμα VISTORIA, το οποίο παρουσίαζε και τα ευρήματα κατά μήκος της διαδρομής της Ιεράς Οδού, από την Αθήνα μέχρι την Ελευσίνα.

Σήμερα, χάρη στην ευγενή χορηγία της εταιρείας Α.Ε. Τιμέντων TITAN έχουμε τη δυνατότητα να αναδείξουμε το σύνολο του αρχαιολογικού θησαυρού που είναι διάσπαρτος στην πόλη μας και αποτελεί καθοριστικά τοπόσημα της ιστορίας και φυσιογνωμίας της Ελευσίνας.

Ευχαριστίες εκφράζονται και στην αρχαιολόγο κα Παπαγγελή για την άοκνη συμβολή της στην ανάδειξη και προβολή των μνημείων αυτών.

Γιώργος Αμπατζόγλου,
Δήμαρχος Ελευσίνας

Με ιδιαίτερα συναισθήματα χαιρετίζω τη φετινή έκθεση στο κτήριο του Πολιτιστικού Κέντρου «Λεωνίδας Κανελλόπουλος», της Ελευσίνας.

Και τούτο διότι μια ευτυχής συγκυρία επέτρεψε, φέτος, να ενωθούν οι δυνάμεις της Α.Ε. Τσιμέντων ΤΙΤΑΝ με τις προθέσεις και τους πολιτιστικούς σκοπούς του Ιδρύματος Παύλου & Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου, ώστε να γίνει εφικτή τόσο η πραγματοποίηση της ίδιας της έκθεσης, όσο και η δημιουργία του παρόντος λευκώματος.

Μέσω της έκθεσης «Οι Μεταμορφώσεις του Ελευσινιακού Τοπίου. Αρχαιότητες και Σύγχρονη Πόλη», καταδεικνύεται περίτρανα ότι η πόλη των Ελευσινίων, παρ' όλες τις αλλαγές και τις αντιξοότητες δια μέσου των αιώνων έζησε, πάλεψε και κατάφερε όχι μόνον να επιβιώσει, αλλά και να αναγεννηθεί, ώστε σήμερα να αποτελεί ένα ιδιαίτερα ζωντανό κύτταρο του ελληνικού ιστού.

Ευχαριστώ για άλλη μια χρονιά τον Δήμαρχο κ. Γεώργιο Αμπατζόγλου και το Δημοτικό Συμβούλιο της πόλης για την παραχώρηση του χώρου και τη συνεργασία τους. Ευχαριστώ, επίσης, την αρχαιολόγο κα Καλλιόπη Παπαγγελή και την αρχιτέκτονα κα Ελένη-Άννα Χλέπα για την επιμέλεια της έκθεσης, και ακόμα, όλους όσοι συνετέλεσαν στη διοργάνωσή της, ώστε να δούμε την Ελευσίνα μέσω της πολυχιλιετούς πορείας της.

Νέλλος Α. Κανελλόπουλος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	12
I. ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΣ ΙΣΤΟΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ	
ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ (1817)	15
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ (1835)	16
ΡΥΜΟΤΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ (1877)	18
ΟΙ ΛΟΦΟΙ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ	22
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ (1953)	26
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ 1960	28
ΡΥΜΟΤΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ (1974)	29
Η ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ	30
II. ΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ	34
Η ΙΕΡΑ ΟΔΟΣ	34
Η ΓΕΦΥΡΑ ΣΤΟΝ ΕΛΕΥΣΙΝΙΑΚΟ ΚΗΦΙΣΟ	40
Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΖΑΧΑΡΙΑ	44
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ, ΤΟ ΤΕΛΕΣΤΗΡΙΟ	48
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ, Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΟΙΚΙΑ	52
ΤΟ ΑΔΡΙΑΝΕΙΟ ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟ ΤΟΥ ΘΡΙΑΣΙΟΥ ΠΕΔΙΟΥ	56
ΤΟ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟ (ΔΥΤΙΚΟ) ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ	62
ΤΟ ΚΤΗΡΙΑΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΘΕΡΜΩΝ (ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ)	66
ΤΑ ΡΩΜΑΪΚΑ ΛΟΥΤΡΑ ΣΤΟ ΛΙΜΑΝΙ	68
Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΛΙΜΕΝΟΒΡΑΧΙΟΝΑΣ	70
III. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ, ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΚΑΙ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ	74
ΧΑΡΤΗΣ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ	76
ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΙΕΡΑΡΧΙΣΗ ΤΩΝ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ	78
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ	80

Εισαγωγή

Η Ελευσίνα είναι μια από τις πόλεις της Ελλάδος με μακράιωνη ιστορία τα ίχνη της οποίας είναι ορατά μέχρι σήμερα, μέσα στον ιστό της σύγχρονης πόλης.

Τον πυρήνα των οικιστικών σχηματισμών όλων των περιόδων της αρχαιότητας, αλλά και της νεότερης εποχής, αποτέλεσε ο ανατολικότερος από τους λόφους μιας επιμήκους λοφοσειράς που εκτείνεται στο νοτιοδυτικό άκρο του Θριάσιου Πεδίου, χωρίζοντας την πεδιάδα από τη θάλασσα.

Ο λόφος αυτός που σήμερα περιλαμβάνεται στον οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο της Ελευσίνας εξακολουθεί να αποτελεί το σημείο αναφοράς των κατοίκων, τον κύριο πόλο έλξης επισκεπτών, και τον σημαντικότερο πνεύμονα πρασίνου της πόλης.

Στο λόφο αυτό και πάνω στα ερείπια του ιερού της Δήμητρας και της αρχαίας Ακροπόλεως κτίστηκαν τα πλινθόκτιστα σπίτια του χωριού της Λεψίνας με τον πύργο του Τούρκου διοικητή στις ανατολικές του υπώρειες και με το μικρό του λιμάνι στην ίδια θέση με το αρχαίο.

Η αίγλη του αρχαίου παρελθόντος της πόλης και η γοητεία που ασκούσαν τα Μυστήρια στο καλλιεργημένο ευρωπαϊκό κοινό, ήδη από τον 18ο αιώνα, ώθησε στην έρευνα της περιοχής με σκοπό την αποκάλυψη των αρχαίων μνημείων.

Οι πρώτες απόπειρες ανασκαφικής έρευνας, πολύ περιορισμένες αρχικά, λόγω των υπερκείμενων σπιτιών, επιχειρήθηκαν πολύ νωρίς, στα 1811 από την αρχαιόφιλη εταιρεία των Dilettanti και στα 1860 από τον Fr. Lenormant. Αλλά η συστηματική ανασκαφή του χώρου από την Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία στάθηκε δυνατό να αρχίσει μόνο στα τέλη του 19ου αιώνα, στα 1882, μετά τις εκτεταμένες απαλλοτριώσεις και κατεδαφίσεις των σπιτιών, ακόμη και της εκκλησίας του οικισμού. Έκτοτε ο οικισμός αναπτύσσεται στην επίπεδη πεδινή έκταση γύρω από το λόφο του αρχαιολογικού του χώρου και προς την πλευρά της θάλασσας.

Η συνείδηση της σημασίας των αρχαιοτήτων για την πόλη γίνεται εμφανής από πολύ νωρίς, ήδη από το 1835. Στο πολεοδομικό σχέδιο της Ελευσίνας, που εκπόνησε τότε ο αρχιτέκτονας του Δήμου Αθηναίων Friedrich Stauffert, γίνεται η πρώτη προσπάθεια πολεοδομικής οργάνωσης του οικισμού και δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην αποτύπωση των τότε ορατών αρχαίων λειψάνων, ενώ παράλληλα λαμβάνεται πρόνοια για την ανάδειξή τους!

Το σχέδιο του 1835 δεν υλοποιήθηκε τελικά. Το 1877 δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδας το Διάταγμα «Περί εγκρίσεως διαγράμματος ρυμοτομίας της κωμοπόλεως Ελευσίνας», υπογεγραμμένο από τον Υπουργό Εσωτερικών Α. Κουμουνδούρο, το οποίο και εφαρμόστηκε.

Στο σχέδιο αυτό διαγράφονται πλέον σαφώς τα όρια του σημερινού αρχαιολογικού χώρου μέσα στον οποίο υπήρχαν ακόμη τότε κτίσματα που σημειώνονται ως κατεδαφιστέα. Στο σχέδιο απεικονίζονται οι ορατές τότε αρχαιότητες, δηλ. η θέση των Μεγάλων και των Μικρών Προπυλαίων, το περιγράμμα των τειχών της Ακροπόλεως και του περιβόλου του Ιερού, ίχνη της Ιεράς Οδού, λείψανα του ρωμαϊκού βαλαναίου στην πλατεία Αγίου Γεωργίου και ίχνη του αρχαίου λιμενοβραχίονα. Και σε αυτό το σχέδιο προτείνεται η διαμόρφωση και ανάδειξη των ορατών αρχαιοτήτων.

Βάσει των προτάσεων του σχεδίου του 1877, απαλλοτριώθηκαν και καταδαφίστηκαν από το ελληνικό κράτος τα κτίσματα εντός του αρχαιολογικού χώρου. Στη συνέχεια, οι εκτεταμένες συστηματικές ανασκαφές της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, που διήρκησαν με διακοπές, για έναν ολόκληρο αιώνα, αποκάλυψαν το σύνολο των μνημείων του Ιερού της Δήμητρος και μεγάλο μέρος της οχύρωσης της αρχαίας πόλης.

Ο μετασχηματισμός της Ελευσίνας από κωμόπολη με αγροτική οικονομία σε βιομηχανική πόλη, και η συγκέντρωση εκεί εργατικού και προσφυγικού πληθυσμού επέφερε την βαθμιαία οικιστική της ανάπτυξη.

Η ραγδαία μεταπολεμική οικοδομική δραστηριότητα αποτέλεσε την αφορμή για τη διενέργεια πολυάριθμων σωστικών ανασκαφών από την Αρχαιολογική Υπηρεσία σε όλη την έκταση της σύγχρονης πόλης.

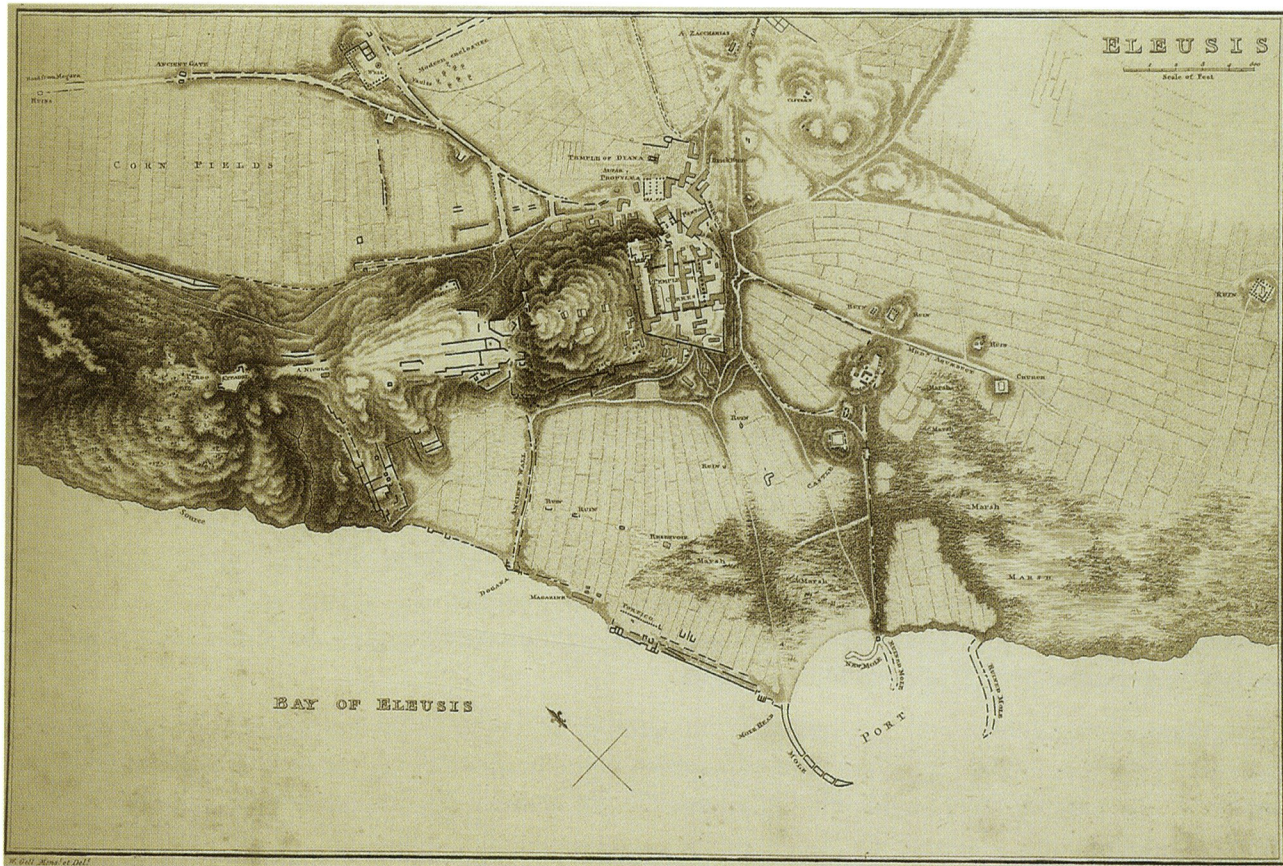
Στη σημερινή πόλη εκτός από τον οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο υπάρχουν διάσπαρτα μνημεία μερικά από τα οποία σώζονταν πάντοτε υπέργεια και ορατά και άλλα ήρθαν στο φως με ανασκαφές και τα οποία δεν γίνονται αντιληπτά στη συνείδηση των κατοίκων της πόλης και των επισκεπτών ως ένα ενιαίο οργανικό σύνολο.

Τα σημαντικότερα από αυτά είναι: τα σωζόμενα υπέργεια τμήματα του Αδριάνειου υδραγωγείου, η ρωμαϊκή γέφυρα στην είσοδο της πόλης, τα ίχνη της Ιεράς Οδού, η παλαιοχριστιανική βασιλική του Αγίου Ζαχαρία, τα απαλλοτριωμένα τμήματα του προϊστορικού, δυτικού νεκροταφείου, τα λουτρικά συγκροτήματα στην πλατεία Αγίου Γεωργίου και στο λιμάνι και ο αρχαίος λιμενοβραχίονας.

Με την παρουσία αυτών των ιχνών και καταλοίπων από τις διαδοχικές ιστορικές φάσεις της Ελευσίνας, που είναι αναγνωρίσιμα κατά θέσεις σε μεγάλη έκταση της πόλης και κατά μήκος της παραλιακής ζώνης, μπορεί να διαμορφωθεί ένα δίκτυο αρχαιολογικών διαδρομών που θα συνδέουν οργανικά όλα τα εμβληματικά τοπόσημα του χώρου. Αναπόσπαστο μέρος αυτού του δικτύου είναι ένα ακόμα κυρίαρχο χαρακτηριστικό της πόλης, δηλ. το μετασχηματισμένο σε μεγάλο βαθμό φυσικό της τοπίο, όπως είναι οι λόφοι, τα αρχαία λατομεία και το σύγχρονο, αλλά εγκαταλελειμμένο λατομείο του Τιτάνα, παρά το προϊστορικό νεκροταφείο.

Η δημιουργία αυτού του δικτύου συναρτάται άμεσα με την προστασία και την αποκατάσταση των παραπάνω μνημείων και του τοπίου, καθώς και με τη σημειακή ανάδειξή τους, ώστε να αποτελέσουν τις ψηφίδες για την ανασύνθεση της εικόνας του παρελθόντος της πόλης και την αρμονική ένταξή του στο παρόν.

Η παρούσα έκθεση ελπίζουμε ότι μπορεί να συμβάλει στην συνειδητοποίηση αυτής της ανάγκης και στην υλοποίησή της.

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ (1817)

Σχέδιο του William Gell, Χαράκτης J. Walker.

Society of Dilettanti "The Unedited Antiquities of Attica" (London 1817)

Στο χάρτη απεικονίζονται οι λόφοι της Ελευσίνας και τα ορατά τότε αρχαία λείψανα, όπως το Τελεστήριο, τα Μεγάλα και Μικρά Προπύλαια, ο Ναός της Αρτέμιδος, η οχύρωση του Ιερού και άλλες αρχαιότητες.

Ο Ενετικός Πύργος στην κορυφή του δυτικού λόφου καταχωρείται ως μεσαιωνική ακρόπολη (citadel).

Ως κάστρο – πύργος (castle) καταχωρείται ο νεότερος πύργος, έδρα του Τούρκου διοικητή, στο λοφίσκο που βρίσκεται στη νοτιοανατολική περιοχή της πόλης.

Από τις χριστιανικές εκκλησίες καταγράφονται ο Άγιος Νικόλαος και ο Άγιος Ζαχαρίας.

Στο αρχαίο λιμάνι διακρίνονται με διακεκομμένη γραμμή τα ίχνη των ερειπωμένων αρχαίων λιμενοβραχιόνων.

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ (1835)

Τοπογραφικό διάγραμμα Ελευσίνας, αρχική κλ. 1/2.000

Αρχείο Χαρτών Υ.Π.Ε.Κ.Α.

Το τοπογραφικό σχέδιο συντάχθηκε από τον γεωμέτρη C. Mitteregger. Η αποτύπωση των αρχαιοτήτων έγινε από τον αρχιτέκτονα του Δήμου Αθηναίων Friedrich Stauffert και σχεδιάστηκε από τον γεωμέτρη H. Ebert.

Στο σχέδιο απεικονίζονται με συνεχή και διακεκομμένη γραμμή, το περίγραμμα των αρχαίων τειχών, ίχνη των ρωμαϊκών θερμών στη σημερινή πλατεία Αγίου Γεωργίου και λείψανα αρχαιοτήτων στη θάλασσα. Στο λόφο της Ακρόπολης διακρίνονται ίχνη αρχαιοτήτων, όπως και στο δυτικό λόφο, στη θέση του ενετικού πύργου, ο οποίος δεν απεικονίζεται, εφόσον δεν ανήκει στην Αρχαιότητα.

Διακρίνονται επίσης τα ίχνη αρχαίων οδών, της αρχαίας οδού προς τη Θήβα, της Ιεράς Οδού και μιας ακόμα με κατεύθυνση προς τη θάλασσα. Στο χάρτη διακρίνονται οι δύο αρχαίοι λιμενοβραχίονες, από τους οποίους ο δυτικός έχει αισθητά μεγαλύτερο μήκος από τον ανατολικό. Αποτυπώνονται τα ίχνη του μεγάλου υδραγωγείου με κατεύθυνση προς τα βόρεια, προς το Θριάσιο πεδίο.

Στο υπόμνημα του σχεδίου, που είναι γραμμένο στα γαλλικά, δηλώνεται με αριθμούς η χωροθέτηση των προς ανέγερση δημοσίων κτηρίων, δηλαδή του ταχυδρομείου και του πανδοχείου (2), της εκκλησίας (1), του σχολείου και του δημαρχείου (3), των λουτρών (4), της αγοράς (5), της πλατείας (6). Τα υφιστάμενα κτήρια του οικισμού είναι αριθμημένα.

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η ειδική διευθέτηση, των αρχαιολογικού ενδιαφέροντος χώρων, με δενδροστοιχίες που προβλέπει το σχέδιο. Αυτές οριοθετούν τα λείψανα της Ιεράς Οδού και της οδού προς τη Θήβα, τμήμα της οποίας διαμορφώνεται σε μεγάλη κυκλική πλατεία που περιλαμβάνει τα κατάλοιπα αρχαίου κτηρίου στα δυτικά.

Με την ίδια διάθεση έχουν σχεδιαστεί δενδροστοιχίες γύρω από το οικοδομικό τετράγωνο που καταλαμβάνουν οι ρωμαϊκές θέρμες, ενώ διπλή σειρά δενδροστοιχιών προβλέπεται και κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του αρχαιολογικού χώρου.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο σχεδιασμό της περιοχής γύρω από τα ίχνη της Ιεράς Οδού, με διπλές δενδροστοιχίες που διαμορφώνουν στη συνέχεια ημικυκλική «θριαμβευτική» αψίδα στην είσοδο της Ελευσίνας. Εκατέρωθεν της αψίδας, που σηματοδοτεί την κεντρική περιοχή της πόλης, προβλέπεται η ανέγερση των δημόσιων κτηρίων, δηλ. του σχολείου, του δημαρχείου, του ταχυδρομείου και του πανδοχείου. Στον άξονα της αψίδας, κοντά στον Άγιο Ζαχαρία, σχεδιάζεται, πάντα με δενδροστοιχίες, κυκλικός κόμβος - πλατεία, που διέρχεται από τη νοτινή επέκταση της Ιεράς Οδού προς την αρχαία πόλη και την Ακρόπολη.

Σχέδιο 1835
(πρώτη δημοσίευση)

ΡΥΜΟΤΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ (1877)

Ρυμοτομικό σχέδιο της κωμόπολης της Ελευσίνας (ΦΕΚ'87/Α), αρχική κλ. 1/1.000

Αρχείο Χαρτών Υ.Π.Ε.Κ.Α.

Στο εγκεκριμένο ρυμοτομικό σχέδιο της Ελευσίνας καλύπτονται με ροζ υδρόχρωμα τα οικοδομικά τετράγωνα εντός και εκτός αρχαιολογικού χώρου, τα υπάρχοντα κτίσματα, καθώς και οι εκκλησίες μεταξύ των οποίων εκείνες του Αγίου Ζαχαρία και των Εισοδίων της Θεοτόκου στο λόφο της Ακροπόλεως.

Τα ίχνη των αρχαίων λειψάνων σημειώνονται, όπως και στο προηγούμενο σχέδιο, με έντονη γραμμή, ενώ με λεπτές παράλληλες γραμμές υποδηλώνονται και τα μη ορατά ίχνη, όπως εκείνα της οχύρωσης.

Το σχέδιο επαναλαμβάνει τη διαμόρφωση της κυκλικής πλατείας, του σχεδίου του 1835, στον άξονα της Ιεράς Οδού, η οποία τώρα πλαισιώνεται από τετράγωνο χώρο που τέμνεται διαγώνια από την Ιερά Οδό και την επέκτασή της προς τον αρχαιολογικό χώρο. Η προτεινόμενη διάνοιξη της Ιεράς Οδού διέρχεται από τη νότια παρειά της βασιλικής του Αγίου Ζαχαρία, ακολουθώντας κατά μήκος το αρχαίο ίχνος της.

Στην περιοχή του αρχαιολογικού χώρου, ανάμεσα στα κτίσματα, δηλώνονται οι αρχαιότητες στην περιοχή των Μεγάλων Προπυλαίων, τα λείψανα της οχύρωσης που περικλείει την Ακρόπολη, λείψανα και ίχνη του περιβόλου του Ιερού. Τα τότε πιθανολογούμενα όρια του αρχαιολογικού χώρου οριοθετούνται από δενδροστοιχία, όπως και το οικοδομικό τετράγωνο με τα ερείπια των ρωμαϊκών θερμών.

Στην περιοχή νότια του αρχαιολογικού χώρου και προς την πλευρά της θάλασσας σημειώνεται η εγκατάσταση του σαπωνοποιείου του Χαριλάου που είχε ιδρυθεί το 1875.

Σχέδιο 1877. Απόσπασμα του χάρτη με την περιοχή του λιμανιού και των ρωμαϊκών θερμών (πρώτη παρουσίαση)

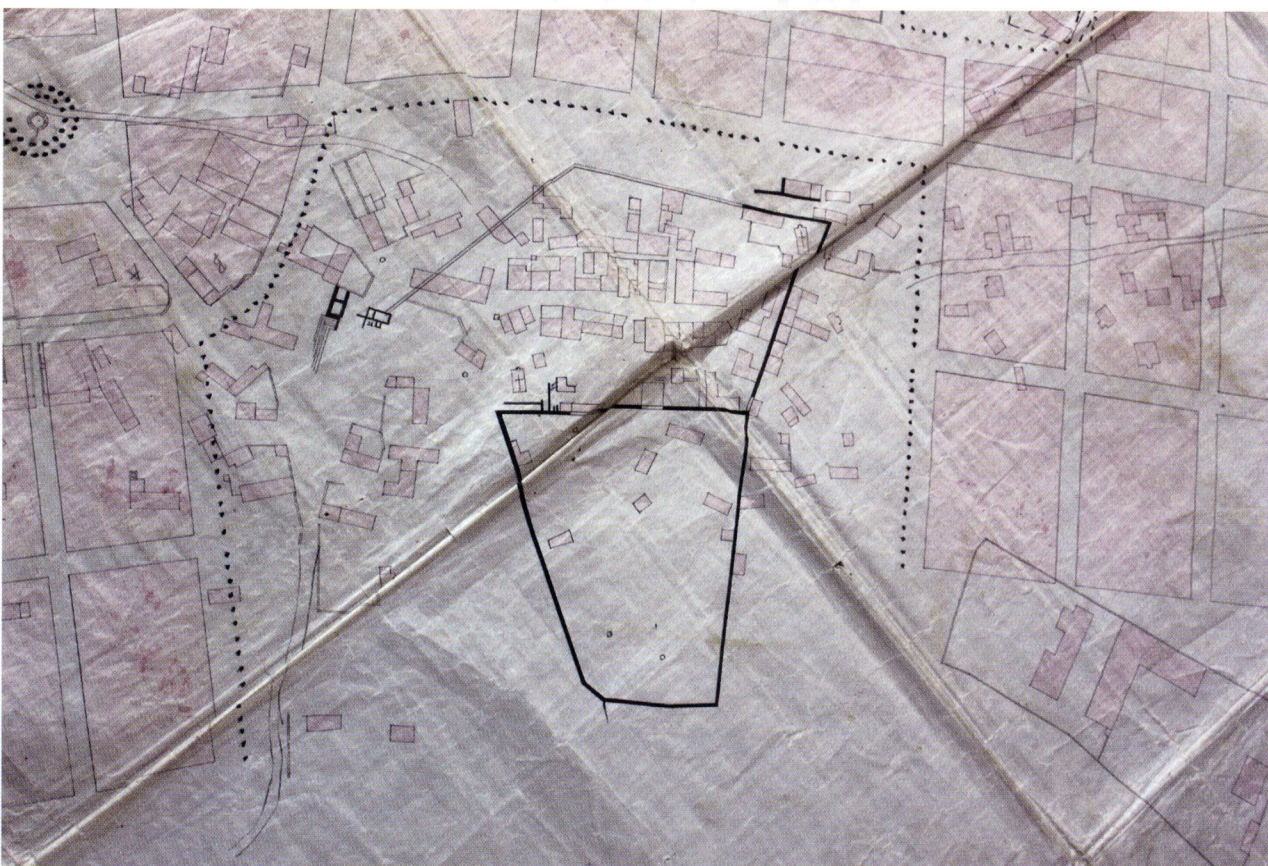
Σχέδιο 1877. Απόσπασμα του χάρτη με την περιοχή του αρχαιολογικού χώρου και της Ιεράς Οδού

ΡΥΜΟΤΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ (1877)

Ρυμοτομικό σχέδιο της κωμόπολης της Ελευσίνας (ΦΕΚ'87/Α), αρχική κλ. 1/1.000
Αρχείο Χαρτών Υ.Π.Ε.Κ.Α.

Σχέδιο 1877. Απόσπασμα του χάρτη με την περιοχή του αρχαιολογικού χώρου και των λόφων μέχρι την ακτογραμμή

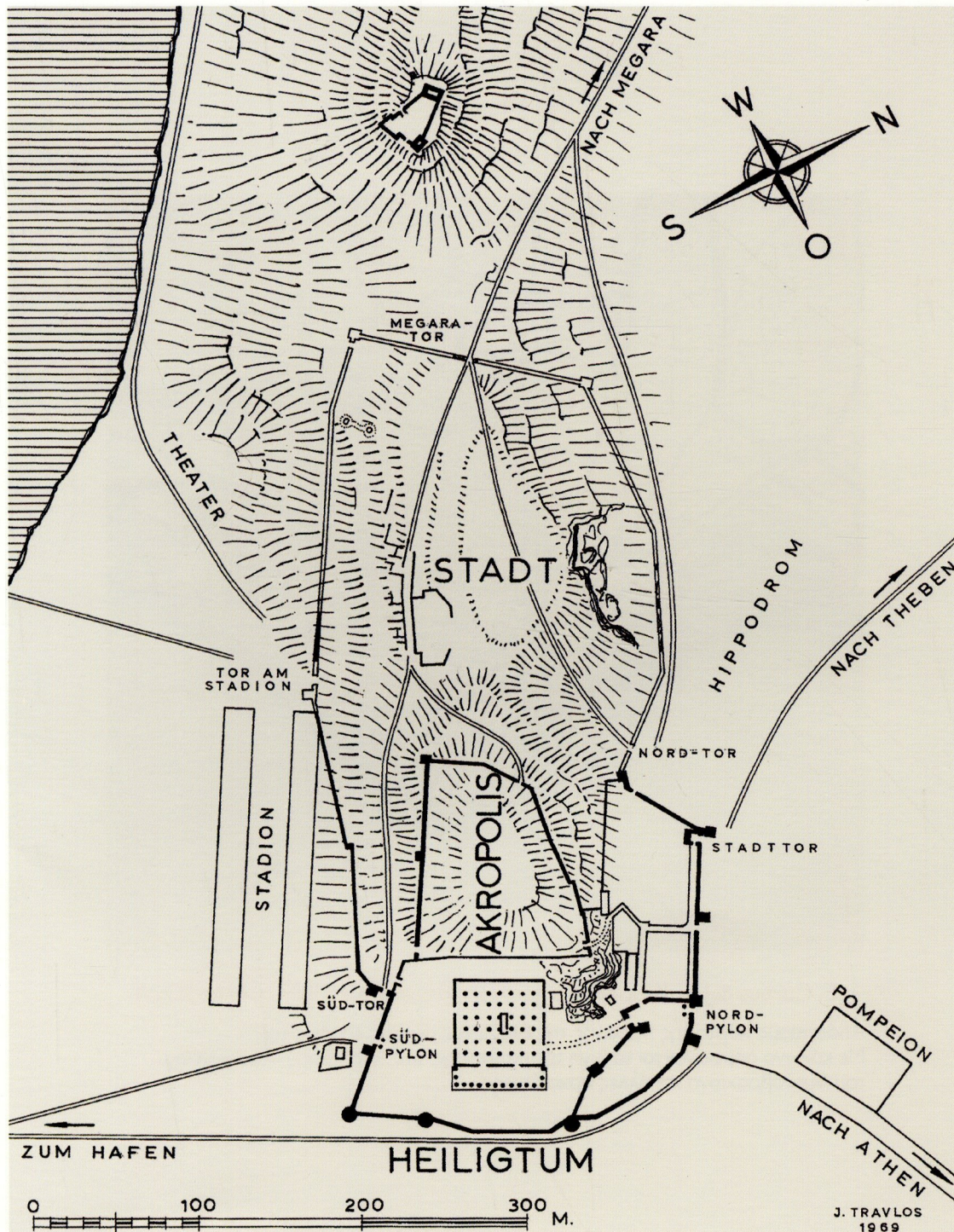
Σχέδιο 1877. Λεπτομέρεια του χάρτη με την περιοχή του αρχαιολογικού χώρου

ΟΙ ΛΟΦΟΙ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ

E. Curtius & J.A. Kaupert, Karten von Attica, Berlin, 1894, Φύλλο XXVI

Απόσπασμα χάρτη της περιοχής της Ελευσίνας με τους λόφους της.
Με κόκκινο σημειώνονται τα ίχνη της οχύρωσης, του Αδριάνειου υδραγωγείου,
του λιμενοβραχίονα και άλλες αρχαιότητες.

Κάτοψη της αρχαίας πόλης της Ελευσίνας σε αναπαράσταση
(Ι. Τραυλός 1969)

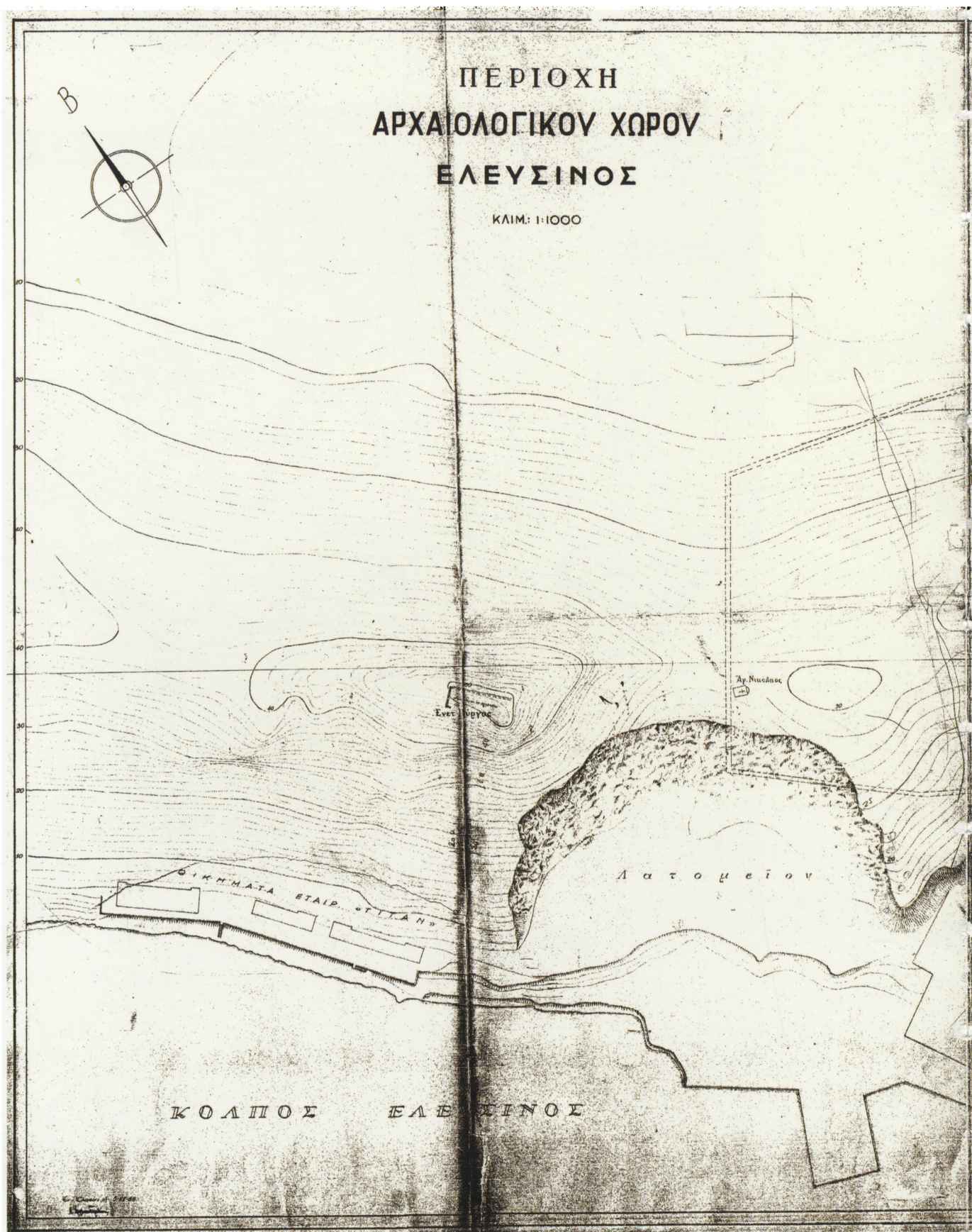
Στο σχέδιο αναπαρίστανται, η οχύρωση της Ακροπόλεως, της πόλεως και του Ιερού, οι θέσεις του αρχαίου σταδίου και θεάτρου, του Πομπηίου παρά την Ιερά Οδό, η χάραξη του οδικού δικτύου προς τα Μέγαρα, τη Θήβα και την Αθήνα. Καταγράφεται ακόμα η θέση των αρχαίων λατομείων στις βορειοανατολικές παρυφές του λόφου της Ακροπόλεως.

Ένταξη της αρχαίας πόλης και του Ιερού στο σύγχρονο ρυμοτομικό διάγραμμα

(Ι. Τραυλός 1972, Αρχείο της Αρχαιολογικής Εταιρείας (ΑΑΕ), Αρχείο Ι. Τραυλού, αρ. 1187)

Στο σχέδιο, εκτός από την αρχαία πόλη, τα ίχνη της οχύρωσης και τη διαμόρφωση του αρχαίου λιμανιού αναπαρίστανται με διακεκομμένη γραμμή το περίγραμμα της οχύρωσης και των πύργων, που δεν σώζονται, καθώς και ο λόφος του ελληνιστικού και μετέπειτα μεσαιωνικού φρουρίου.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ (1953)

Περιοχή αρχαιολογικού χώρου Ελευσίνας
(Ι. Τραυλός 5.II.1953, ΑΑΕ, Αρχείο Ι. Τραυλού, αρ. 1102, αρχική κλ. 1/1.000)

Στο τοπογραφικό σχέδιο απεικονίζονται οι ανασκαμμένες αρχαιότητες, όπου δεσπόζει το Τελεστήριο, τα Μεγάλα Προπύλαια, τα ερείπια των τειχών, οι εκκλησίες των Εισοδίων της Θεοτόκου και του Αγίου Νικολάου, το κτήριο του Μουσείου, ενώ με διακεκομμένη γραμμή σχεδιάζεται η θέση των τειχών που δεν σώζονται στο λόφο του Αγίου Νικολάου και στις νότιες παρυφές του αρχαιολογικού χώρου. Επισημαίνονται τα οικοδομικά τετράγωνα που καταλαμβάνουν οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις (ΤΙΤΑΝ, Ελαιουργείο Χαρ. Κανελλόπουλος, Εταιρεία οίνων). Στο σχέδιο απεικονίζονται επίσης οι υψομετρικές καμπύλες των λόφων της Ακρόπολης, και του Ενετικού Πύργου. Τέλος απεικονίζεται το εν ενεργεία λατομείο στο διάσελο των δύο λόφων.

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ 1960

Τοπογραφικό και πολεοδομικό σχέδιο Ελευσίνας
(Ι. Τραυλός, ΑΑΕ, Αρχείο Ι. Τραυλού, αρ. 1103, αρχική κλ. 1/2.500)

Στο σχέδιο ρυμοτομικού (δεκαετία του 1960) απεικονίζεται ο αρχαιολογικός χώρος και τα λατομεία στη βόρεια παρυφή του λόφου της Ακροπόλεως και στο διάσελο μεταξύ των δύο λόφων. Απεικονίζεται για πρώτη φορά η ανασκαφή του προϊστορικού νεκροταφείου στη βόρεια παρυφή του λόφου.

ΡΥΜΟΤΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ (1974)

Τοπογραφικό – ρυμοτομικό διάγραμμα με ένδειξη αρχαιολογικού χώρου και θέσεις χριστιανικών ναών
(Ι. Τραυλός, 1974, ΑΑΕ, Αρχείο Ι. Τραυλού, αρ. 1100, αρχική κλ. 1/5.000)

Στο σχέδιο (1974) απεικονίζεται ο αρχαιολογικός χώρος, το ιερό και η Ακρόπολη, τα ίχνη της οχύρωσης γύρω από το λόφο της Ακρόπολης, η θέση του αρχαίου σταδίου, η Ιερά Οδός, και οι χριστιανικοί ναοί του Αγίου Ζαχαρία, Αγίου Γεωργίου, Αγίου Νικολάου, και Αγίων Αποστόλων. Απεικονίζονται οι υψομετρικές καμπύλες του λόφου της Ακρόπολης και των βορείων παρυφών του λατομημένου δυτικού λόφου.

Η ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ

Από τα δύο υψώματα της λοφοσειράς της Ελευσίνας, ο ανατολικός και ομαλότερος λόφος αποτέλεσε τον πυρήνα των οικισμών όλων των περιόδων της αρχαιότητας αλλά και της σύγχρονης εποχής. Ο δυτικός λόφος, υψηλότερος, με απότομες πλαγιές, που στα βόρεια έφθαναν σχεδόν μέχρι τη θάλασσα, δεν κατοικήθηκε ποτέ. Στην κωνική κορυφή του κατασκευάστηκε στην ελληνιστική περίοδο ένα μικρό οχυρό, τριγωνικής κάτοψης, με ένα πύργο σε καθεμιά από τις γωνίες του τριγώνου, ενώ σε ένα μικρό σπήλαιο στη δυτική κλιτύ του λατρευόταν ο Πάνας και οι νύμφες.

Την περίοδο της φραγκοκρατίας πάνω στα ερείπια του ελληνιστικού οχυρού, χτίστηκε με την ευρεία χρήση αρχαίου υλικού, ένας πύργος για τον έλεγχο της κύριας οδικής αρτηρίας που συνέδεε την Αττική με την υπόλοιπη Ελλάδα.

Ο πύργος αυτός αποτυπώθηκε σε όλα σχεδόν τα χαρακτηριστικά των περιηγητών που επισκέφτηκαν την Ελευσίνα και αποτελούσε τοπόσημο της περιοχής, μέχρι το 1953, οπότε εγκρίθηκε η διάλυσή του, όταν η σταδιακή λατόμηση των λόφων είχε φθάσει σχεδόν μέχρι τη βάση του.

Το αρχαίο οικοδομικό υλικό, κυρίως λιθόπλινθοι από πώρο και ελευσινιακό ασβεστόλιθο, που ήταν ενσωματωμένος στους τοίχους του, αριθμήθηκαν και μεταφέρθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο με την προοπτική ενδεχόμενης μελλοντικής ανακατασκευής του πύργου.

Άποψη του δυτικού λόφου με τον Φράγκικο πύργο (1905)
(Συλλογή Γ. Παυλόπουλου)

Ο δυτικός λόφος με τον Φράγκικο πύργο (δεκαετία του 1950)
(Αρχείο Τσάκου)

Γενική άποψη των λόφων της Ελευσίνας από δυτικά (δεκαετία του 1930)
(Αρχείο Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου)

Γενική άποψη της Ελευσίνας από δυτικά (2008)

Η ΙΕΡΑ ΟΔΟΣ

Στην αρχαιότητα οι δρόμοι συνήθως λάμβαναν τα ονόματα τους από τον τόπο προορισμού τους. Επομένως, ευλόγως η οδός που συνέδεε το άστυ των Αθηνών με την Ελευσίνα, είχε την επίσημη ονομασία «η οδός η Ελευσινιάδε», όπως τεκμαίρεται από επιγραφές σε λίθινους δρομοδείκτες (ΟΡΟΥΣ) του 5ου και 4ου αι. π.Χ. Εντούτοις, από την κλασική ήδη περίοδο, οι Αθηναίοι την αποκαλούσαν «Οδόν Ιεράν», καθώς η θρησκευτική της σημασία επικράτησε της συγκοινωνιακής, εμπορικής και στρατιωτικής της σπουδαιότητας.

Η σύνδεση της με τη λατρεία της Δήμητρος ήταν άρρηκτη και οφειλόταν αφενός στο γεγονός ότι ήταν η οδός που οδηγούσε στο Ιερό της Θεάς και αφετέρου στο ότι, κάθε χρόνο, την πέμπτη ημέρα του εορτασμού των Μεγάλων Μυστηρίων, αυτή την οδό ακολουθούσε η πομπή των μυστών που συνόδευε τα Ιερά αντικείμενα της λατρείας στον ελευσίνιο προορισμό τους, ύστερα από την προσωρινή παραμονή τους στο «εν Άστει Ελευσίνιο», το μικρό Ιερό στη βόρεια κλιτύ της αθηναϊκής Ακροπόλεως που τα είχε φιλοξενήσει τις τέσσερις προηγούμενες ημέρες.

Το συνολικό μήκος της Ιεράς Οδού, από την Αθήνα μέχρι την είσοδο του Ιερού της Ελευσίνας είναι είκοσι ένα χιλιόμετρα. Η πομπή με το προπορευόμενο ιερατείο της Ελευσίνας, που μετέφερε τα Ιερά αντικείμενα μέσα σε ανθοστολισμένες κίστες και το πλήθος των πιστών που ακολουθούσε κρατώντας δέσμες μυρτιάς, διέσχιζε αρχικά τον ελαιώνα της Αθήνας, ανηφόριζε στο δήμο του Έρμου (σημερινό Χαϊδάρι) και συνέχιζε κάνοντας στάσεις σε μικρά παρόδια Ιερά, όπως το Ιερό του Δαφνηφόρου Απόλλωνος, στη θέση της μετέπειτα Μονής Δαφνίου και στο Ιερό της Αφροδίτης, σε μια βραχώδη προεξοχή στις υπώρειες του Ποικίλου Όρους.

Μπροστά από το Ιερό της Αφροδίτης ο δρόμος διχαζόταν, και ενώ ο κύριος κλάδος της οδού συνέχιζε προς τη θάλασσα, μια ορεινή διακλάδωση περνούσε πάνω από την ράχη του Ποικίλου και στη συνέχεια κατηφόριζε προς τους Ρειτούς (σημερινή λίμνη Κουμουندούρου), όπου ξανασυναντούσε τον κύριο κλάδο.

Μετά τη διάβαση των Ρειτών, η ενιαία πάλι Ιερά Οδός διέσχιζε το Θριάσιο Πεδίο και φθάνοντας στην περιοχή της Ελευσίνας διασταυρωνόταν με τον ελευσινιακό Κηφισό. Όταν έφθανε η πομπή στην γέφυρα του ποταμού, λάμβανε χώρα το έθιμο των «γεφυρισμών». Εκεί περίμεναν συγκεντρωμένοι σε ομάδες «γεφυριστές» που εκτόξευαν προς τους διερχόμενους μύστες αστεισμούς και σκώμματα, και αυτοί με τη σειρά τους ανταπαντούσαν «τα εξ αμάξης».

Η πορεία της Ιεράς Οδού από τη γέφυρα του Κηφισού μέχρι την είσοδο του Ιερού της Δήμητρος έχει καθοριστεί με ακρίβεια, από μία σειρά σωστικών ανασκαφών που έχουν διεξαχθεί από την Αρχαιολογική Υπηρεσία μέσα στον αστικό ιστό της σημερινής Ελευσίνας. Από τις έρευνες αυτές διαπιστώθηκε ότι η αρχαία Ιερά Οδός, έβαινε σχεδόν παράλληλα, σε απόσταση ελαχίστων μέτρων προς τα νότια της ομώνυμης οδού της σύγχρονης πόλεως. Το πλάτος της Ιεράς Οδού, στα τμήματα που ερευνηθήκαν ήταν 5,50μ. Ο αριθμός και το πάχος των οδοστρωμάτων καθώς και η τοικοποιία των αναλημμάτων της οδού, ποικίλλουν κατά τόπους.

Στο εκτός των ορίων του αρχαίου οικισμού τμήμα της διαδρομής της οδού διαμορφώνονται εκατέρωθεν των αναλημμάτων της παρόδια νεκροταφεία όλων των περιόδων της αρχαιότητας. Ο εντοπισμός προϊστορικών τάφων στις παρυφές της, τεκμηριώνει την ύπαρξή της τουλάχιστον από το 1600 π.Χ. Κατά την ελληνιστική και κυρίως τη ρωμαϊκή περίοδο, το τμήμα αυτό της οδού μετατρέπεται σε μία λεωφόρο επίδειξης πλούτου και κοινωνικής ισχύος, καθώς κατά μήκος της συγκεντρώνονται πολυδάπανα ταφικά μνημεία. Η οδός ήταν σε χρήση τουλάχιστον μέχρι τον 6ο αι. μ.Χ., όπως τεκμαίρεται από εικοσανούμιο του Ιουστίνου Β΄, που βρέθηκε σε οδόστρωμα της. Εξάλλου, τον 5ο ή 6ο αι. μ.Χ., μια παρόδια βασιλική χτίστηκε στη βόρεια παρυφή της.

Η Ιερά Οδός κατέληγε στην πλατεία που σχηματιζόταν εμπρός από τον εκάστοτε βόρειο Πυλώνα του Ιερού της Δήμητρος, ενώ ένα τελευταίο τμήμα της οδηγούσε από τον Πυλώνα αυτόν, στον κυρίως ναό της θεάς, το Τελεστήριο.

Χάρτης του Johann Adolph Sommer, Panorama von Athen
του Ferdinand Stademann, Μόναχο 1841

(από το βιβλίο, Μ. Κορρές (επιμ.) Αττικής οδοί. Αρχαίοι δρόμοι της Αττικής, Αθήνα 2009).

Χάρτης Αθηνών και Δυτικών περικών. Διακρίνεται με κόκκινο η χάραξη της Ιεράς Οδού από την Αθήνα μέχρι την Ελευσίνα.

Άποψη της Ιεράς Οδού στην περιοχή Δαφνίου, (δεκαετία του 1870)
(Συλλογή Γ. Παυλόπουλου)

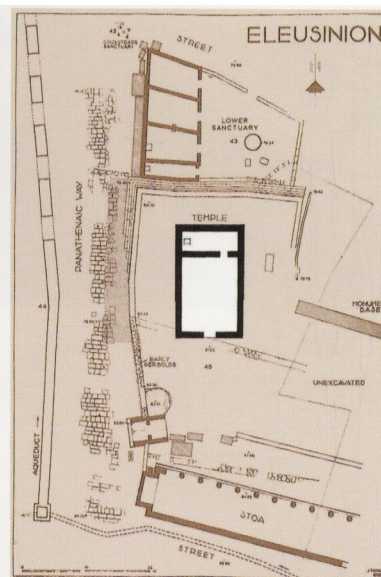
Ο Ι. Τραυλός στον ορεινό κλάδο της Ιεράς Οδού πάνω από τους Ρειτούς (δεκαετία του 1930)

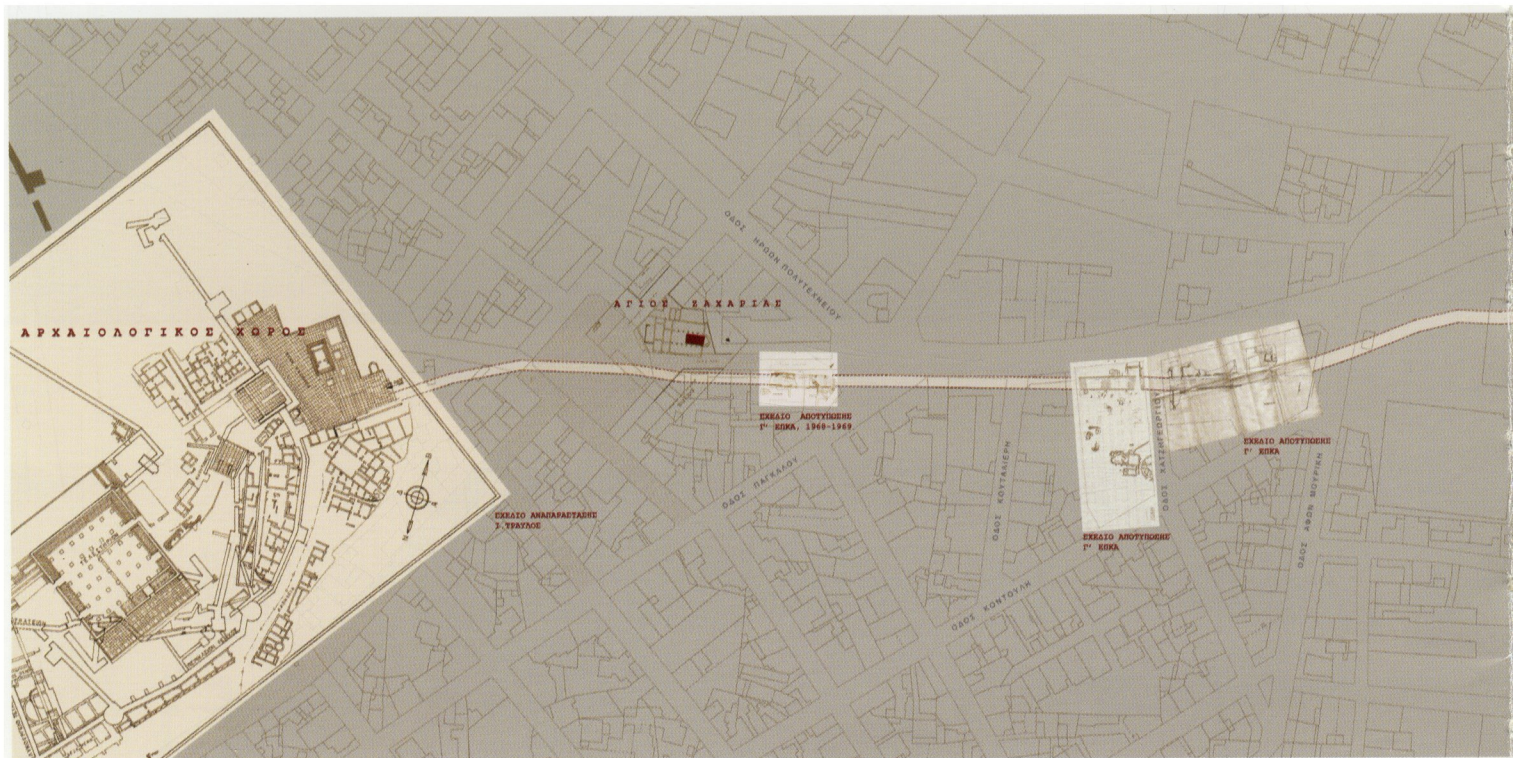
Αεροφωτογραφία της βόρειας περιοχής του αρχαιολογικού χώρου (2008)

Τμήμα της αρχαίας Ιεράς Οδού στο κέντρο της Ελευσίνας που αποκαλύφθηκε σε σωστική ανασκαφή

Το Ελευσίσιον
στην Αθηναϊκή Αγορά
(The Athenian Agora. A guide to the
excavation and museum, American School
of Classical Studies at Athens, 1990)

ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΙΕΡΑΣ ΟΔΟΥ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΕΣΤΗΡΙΟ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΡΩΜΑΙΚΗ ΓΕΦΥΡΑ.
ΕΝΤΑΞΗ ΣΧΕΔΙΩΝ ΑΠΟΤΥΠΩΣΕΩΝ ΤΜΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΟΔΟΥ.

Η ΓΕΦΥΡΑ ΣΤΟΝ ΕΛΕΥΣΙΝΙΑΚΟ ΚΗΦΙΣΟ

Σε απόσταση περίπου ενός χιλιομέτρου από την είσοδο του Ιερού της Δήμητρος, η αρχαία Ιερά Οδός συναντούσε την κοίτη του ελευσινιακού Κηφισού, που όπως περιγράφει ο Πausανίας το ρεύμα του ήταν πιο ορμητικό και από αυτό του αθηναϊκού Κηφισού και επομένως ήταν αναγκαία η γεφύρωση του.

Πράγματι, ο σημερινός επισκέπτης της Ελευσίνας, αν είναι προσεκτικός και ενήμερος, διακρίνει μια αρχαία γέφυρα στα αριστερά του, στο σημείο ακριβώς της ανισόπεδης διασταύρωσης της Εθνικής οδού Αθηνών – Κορίνθου με το δρόμο που οδηγεί στη σύγχρονη πόλη.

Η γέφυρα αυτή, που σώζεται σε εντυπωσιακά καλή κατάσταση διατήρησης, αποτελεί άριστο δείγμα αρχαίας γεφυροποιίας.

Μολονότι, η ύπαρξή της δεν ήταν άγνωστη, καθώς το ανώτερο μέρος της παρέμενε υπέργειο και ορατό και αποτυπώθηκε σε χαρακτηριστικά περιηγητών του 19ου αι., όμως η πλήρης αποκάλυψή της ολοκληρώθηκε το 1950, με ανασκαφή που διενήργησε ο Ι. Τραυλός.

Διαπιστώθηκε τότε ότι το συνολικό της μήκος είναι 50,00 μ. και το πλάτος της 5,30 μ. Αποτελείται από ένα κεντρικό τμήμα, την κυρίως γέφυρα, μήκους 30,00 μ. και δύο επικλινείς προσβάσεις εκατέρωθεν, μήκους 10,00 μ. η καθεμία. Η κυρίως γέφυρα απαρτίζεται από τέσσερα τοξωτά ανοίγματα, από τα οποία τα δύο ακραία είναι στενότερα των δύο κεντρικών.

Κατά τα ανάντη του ρεύματος τα βάρη της γέφυρας ενισχύθηκαν με την κατασκευή αντηρίδων ημικυκλικής διατομής για την καλύτερη αντιμετώπιση της ορμής του ποταμού και για την προστασία τους από τις πιέσεις των υδάτων.

Η κοίτη του ποταμού στο σημείο κατασκευής της γέφυρας είχε επιστρωθεί με μεγάλους ορθογωνικούς ογκόλιθους. Κατά τα ανάντη του ρεύματος, στην προέκταση των δύο ακροβάθρων κατασκευάστηκαν δύο ισχυροί τοίχοι από κυβόλιθους προς διευθέτηση της ροής των υδάτων.

Λόγω της επιμελημένης κατασκευής της η γέφυρα του ελευσινιακού Κηφισού είχε αρχικά εκληφθεί ως έργο ελληνιστικών χρόνων. Όμως ο Ι. Τραυλός μετά την πλήρη αποκάλυψη της, τη χρονολόγησε στη ρωμαϊκή περίοδο, με κριτήρια τον τύπο των συνδετήριων συνδέσμων των λίθων, τη σποραδική χρήση ασβεστοκονιάματος, καθώς και τα χαραγμένα κατά τόπους τεκτονικά σημεία, που ήταν με λατινικούς αριθμούς. Ακριβέστερος προσδιορισμός της χρονολόγησης της και σύνδεση της με το έτος μύησης στα Μυστήρια του αυτοκράτορα Αδριανού (125 μ.Χ.) έγινε με βάση τη μαρτυρία που αναφέρεται στα χρονικά του Ευσεβίου «Ο αυτός χειμάσας εις Αθήνας και μπειθής τα Ελευσίνια και γεφυρώσας Ελευσίνα κατακλυσθείσαν υπό Κηφισού ποταμού»

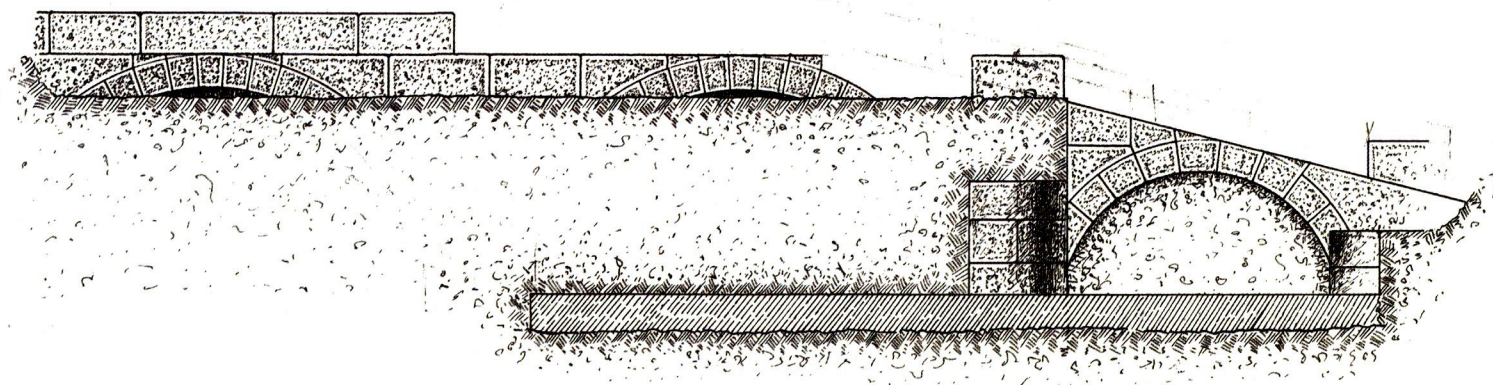
Η γέφυρα, με την πάροδο των αιώνων περιέπεσε σε αχρηστία λόγω μετατόπισης της κοίτης του άστατου Κηφισού και της κάλυψης της από τις επιχώσεις του. Πάνω στο υπέργειο κεντρικό τμήμα της χτίστηκε στα μεσαιωνικά χρόνια ένας τετράπλευρος πύργος για τον έλεγχο της διαχρονικής οδικής αρτηρίας της Ιεράς Οδού.

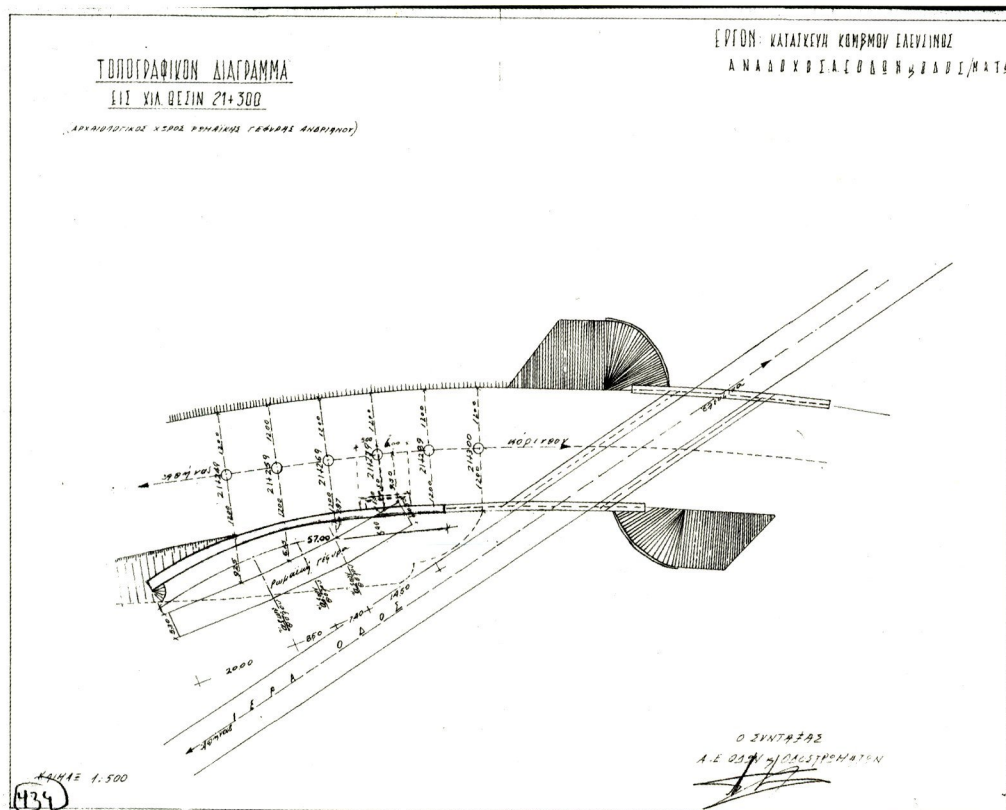
Χαρακτικό Carl Rottmann, Ελευσίνα (1835)
(Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Εικόνες του ελληνικού χώρου μετά την Απελευθέρωση,
Υδατογραφίες και σχέδια C. Rottmann και L. Lange, Αθήνα 1977)

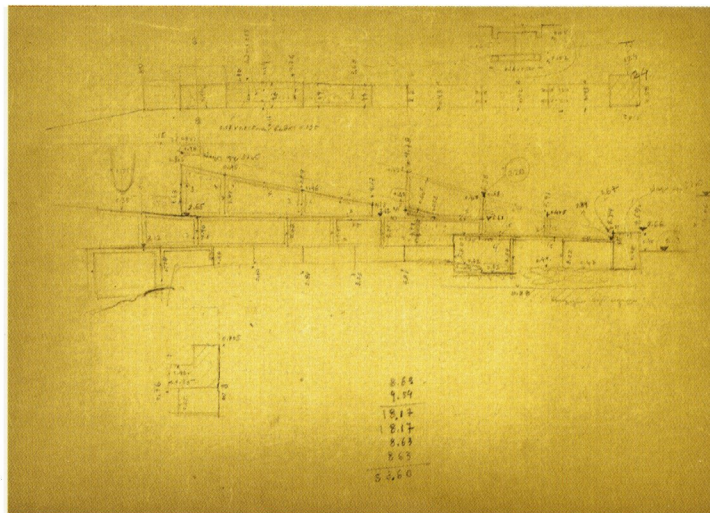
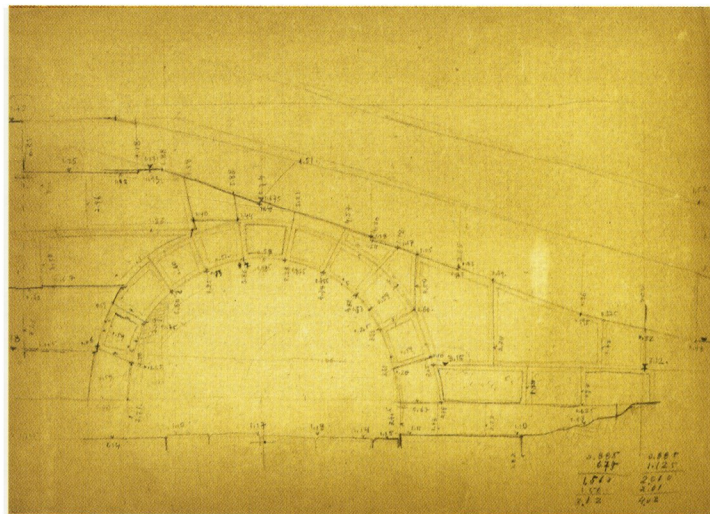
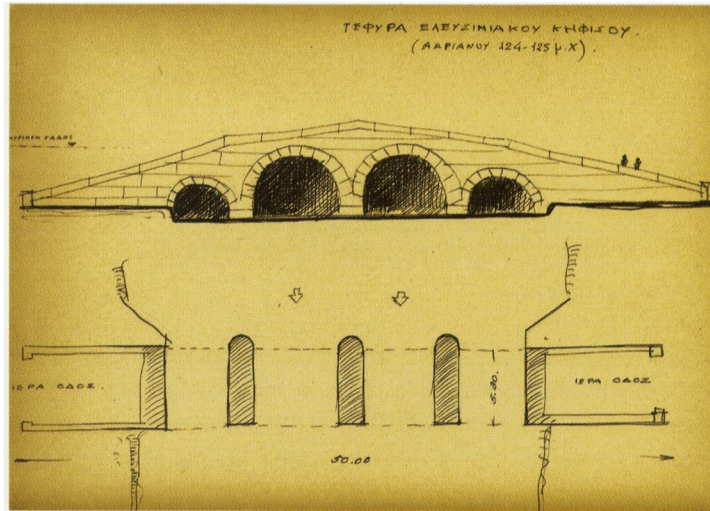
Άποψη της γέφυρας από βορειοανατολικά (2010)

Σχέδιο αποτύπωσης της βόρειας όψης της γέφυρας, πριν από την ανασκαφή
(Ι. Τραυλός, ΑΑΕ, Αρχείο Ι. Τραυλού, αρ. ΙΙ39)

Τοπογραφικό διάγραμμα του ανισόπεδου κόμβου της Εθνικής Οδού πάνω από την αρχαία γέφυρα
(ΑΑΕ, Αρχείο Ι. Τραυλού, αρ. ΙΙ56)

Σκίτσα αποτύπωσης της γέφυρας του Κηφισού
(Ι. Τραυλός, 1950, ΑΑΕ, Αρχείο Ι. Τραυλού)

Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΖΑΧΑΡΙΑ

Η επικράτηση του χριστιανισμού κατά τον 4ο αι. μ.Χ., τα έδικτα του αυτοκράτορα Θεοδοσίου (392 μ.Χ) που απαγόρευσαν την τέλεση εκδηλώσεων της αρχαίας θρησκείας και τέλος η καταστροφική εισβολή των Γότθων του Αλάριχου το 395 μ.Χ, επέφεραν το αμετάκλητο τέλος του Ιερού της Δήμητρος, δεν ερήμωσαν όμως οριστικά την περιοχή. Στερημένη από τα αρχαία κλέη της η Ελευσίνα επιβιώνει ως μία ασήμαντη κοινότητα στα πρωτοχριστιανικά και βυζαντινά χρόνια.

Η Ιερά Οδός, ως διαχρονική, ζωτική οδική αρτηρία παραμένει σε χρήση και στην πόλη ιδρύονται τόποι λατρείας της νέας θρησκείας. Στην κεντρική πλατεία της σύγχρονης πόλης και κάτω από το εκκλησάκι του Αγ. Ζαχαρία, έχουν αποκαλυφθεί τα θεμέλια μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής που χρονολογείται στον 5ο αι. μ.Χ ή στις αρχές του 6ου αι. μ.Χ. Στην κατασκευή της βασιλικής είχε γίνει ευρεία χρήση αρχαίου υλικού.

Η βασιλική χωριζόταν με κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη. Οι κίονες και οι βάσεις τους, από πεντελικό μάρμαρο, είχαν μεταφερθεί προφανώς από το παρακείμενο Ιερό της Δήμητρος. Στο στυλοβάτη του βόρειου κλίτους είχε χρησιμοποιηθεί, εκτός των άλλων αρχαίων μελών και μία ενιαία, διπλή ενεπίγραφη βάση για δύο αυτοκρατορικά αγάλματα, του Οκταβιανού Αυγούστου και της συζύγου του Λιβίας Δρουσίλλας. Εμπρός από τον κυρίως ναό υπήρχαν δύο εγκάρσιοι νάρθηκες με είσοδο προς τα νότια, δηλαδή προς την διερχόμενη εμπρός από το ναό Ιερά Οδό, από όπου γινόταν η πρόσβαση στη βασιλική.

Στα Β.Δ. του ναού, προσαρτημένος στους νάρθηκες, ήταν ένας τετράγωνος χώρος, το βαπτιστήριο. Στο κέντρο του υπήρχε κτιστή κολυμβήθρα, επενδυμένη με λεπτές πλάκες μαρμάρου. Η κολυμβήθρα, καλυμμένη σήμερα από επικωμτώσεις, είχε σχήμα ελεύθερου ισοσκελούς σταυρού με κυλινδρική εμβάθυνση στο μέσον του.

Στην ανασκαφή βρέθηκε μαρμάρινο γείσωμα με την επιγραφή «Υπέρ ευχής Αρτεμισίου και παντός του οίκου αυτού» που θεωρήθηκε ότι αναφέρεται στον κτήτορα του βαπτιστηρίου.

Δίπλα στο βαπτιστήριο, δύο μικρότεροι βοηθητικοί χώροι ήταν ίσως το αποδυτήριο και το φωτιστήριο. Στον έναν από αυτούς, σώζεται μαρμάρινος θρόνος με λεοντοπόδαρα που τοποθετήθηκε εκεί, σε δεύτερη χρήση, προερχόμενος από αρχαίο κτήριο.

Πάνω στα ερείπια της βασιλικής χτίστηκε στα μεταβυζαντινά χρόνια ο ναΐσκος του Αγίου Ζαχαρία, στους τοίχους του οποίου είναι επίσης ενσωματωμένα αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη και επιγραφές. Αμέσως μετά την απελευθέρωση από τον οθωμανικό ζυγό, ο ναΐσκος χρησίμευσε ως ο πρώτος χώρος αποθήκευσης αρχαίων.

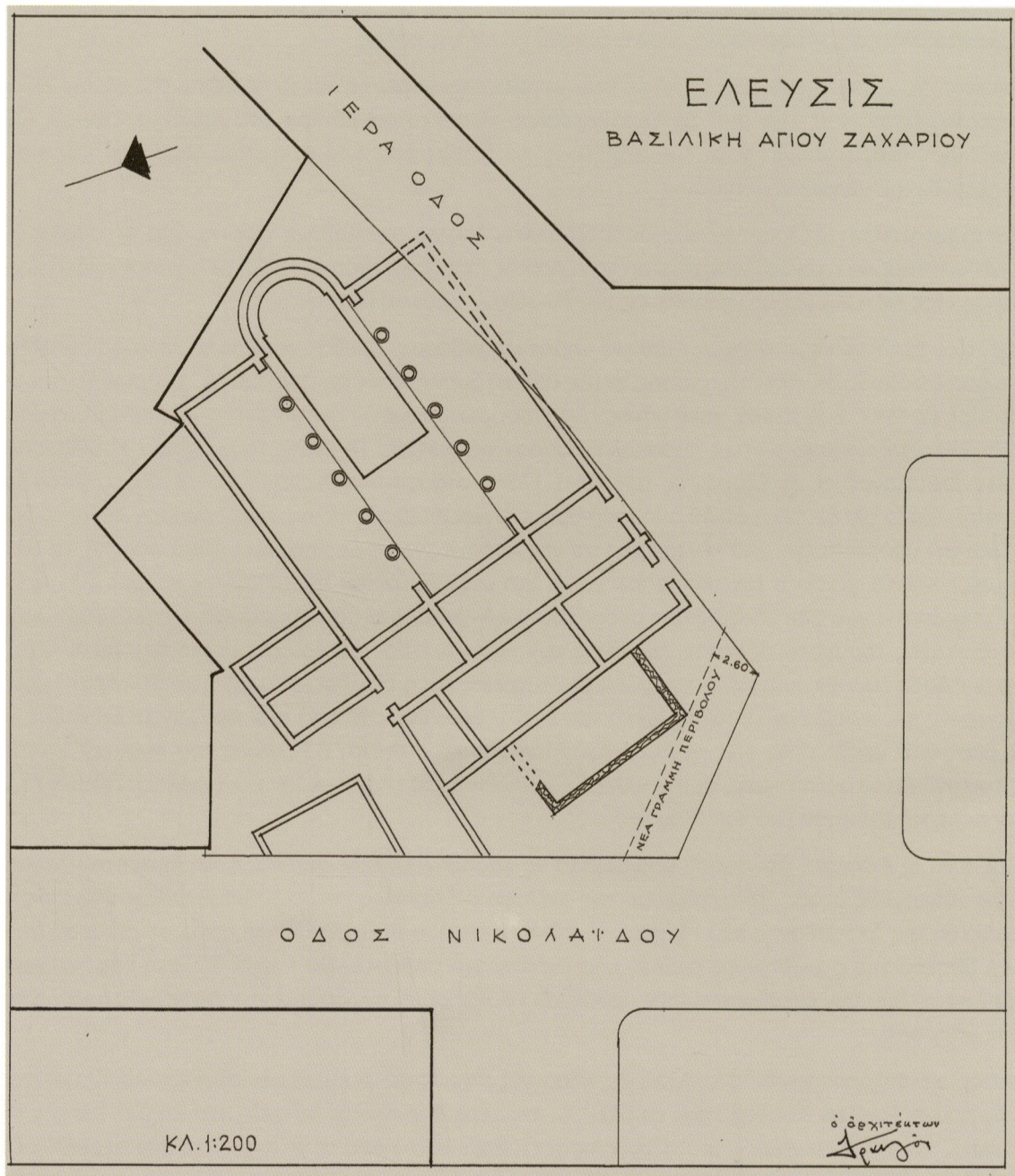
Το εκκλησάκι του Αγίου Ζαχαρία
Σχέδιο του William Gell, Society of Dilettanti "The Unedited Antiquities of Attica" (London 1817)

Το εκκλησάκι του Αγίου Ζαχαρία από βορειοδυτικά (2010)

Το εκκλησάκι του Αγίου Ζαχαρία με το Θιρίσιο πεδίο στο βάθος
Otto Magnus von Stackelberg «La Grèce. Vues pittoresques et topographiques» (Paris 1834)

Κάτοψη της παλαιοχριστιανικής Βασιλικής του Αγίου Ζαχαρία σε αναπαράσταση
(Ι. Τραυλός, ΑΑΕ, Αρχείο Ι. Τραυλού)

Ο ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΟ ΤΕΛΕΣΤΗΡΙΟ

Ο οργανωμένος αρχαιολογικός χώρος της Ελευσίνας, είναι δυνατόν να αποτελέσει στο μέλλον κομβικό σημείο ενός δικτύου πολιτιστικών διαδρομών, που να συνδέεται μέσω της Ιεράς Οδού με την Αθήνα και να οδηγεί περαιτέρω στα άλλα σημεία αρχαιολογικού ενδιαφέροντος της πόλης.

Ο αρχαιολογικός χώρος περιλαμβάνει το λόφο της αρχαίας ακροπόλεως και το περιώνυμο Ιερό της Δήμητρος, στην ανατολική κλιτύ του, ένα από τα σημαντικότερα θρησκευτικά κέντρα του αρχαίου κόσμου. Πυρήνας αυτού του Ιερού ήταν ο κυρίως ναός της Δήμητρος, το Τελεστήριο, ο χώρος όπου λάμβαναν χώρα οι μυστικότερες τελετές της μύησης των πιστών.

Ο ναός στη μακράιωνη ιστορία του, είχε υποστεί αλληπάλληλες οικοδομικές φάσεις, από τις οποίες η ορατή και επισκέψιμη σήμερα είναι το Τελεστήριο της κλασικής περιόδου (5ου αι. π.Χ.), με την προσθήκη της Φιλωνείου Στοάς (4ος αι. π.Χ.) και τις μετασκευές των Ρωμαϊκών χρόνων (2ος αι. μ.Χ.)

Το Τελεστήριο των κλασικών χρόνων ήταν μια υπόστυλη αίθουσα, σχεδόν τετράγωνη, πλευράς 51,50 μ. περίπου. Είχε δύο εισόδους σε κάθε πλευρά της, εκτός από τη δυτική, όπου το τοίχωμα του κτηρίου το αποτελούσε ο λαξευμένος βράχος. Εσωτερικά, κατά μήκος των τεσσάρων πλευρών της αίθουσας είχαν διαμορφωθεί οκτώ σειρές εδωλίων, απ' όπου οι μύστες παρακολουθούσαν τις τελετές. Τη στέγη του κτηρίου στήριζαν σαράντα δύο κίονες διατεταγμένοι σε έξι σειρές των επτά. Πάνω στους ισχυρότερους κίονες που εδράζονταν στο έδαφος στηριζόταν μια δεύτερη σειρά από ισάριθμους ελαφρότερους κίονες, που έφθασαν μέχρι το ύψος της οροφής και την υποβάσταζαν. Στο κέντρο της στέγης υπήρχε ένα είδος υπερυψωμένου φεγγίτη, το «κοπαίον», απ' όπου έμπαινε το φώς στο εσωτερικό του ναού. Στο μέσον περίπου της αίθουσας υπήρχε ένα ορθογώνιο δωμάτιο, μικρών σχετικά διαστάσεων, που ονομαζόταν «Ανάκτορον» και είχε μία λειτουργία παρόμοια μ' αυτή που έχει ο χώρος του Ιερού Βήματος, τα «Άγια των Αγίων», στις χριστιανικές εκκλησίες. Μέσα στο «Ανάκτορον» φυλάσσονταν τα μυστικά αντικείμενα της λατρείας και η είσοδος σ' αυτό ήταν επιτρεπτή μόνο στον ανώτατο ιερέα, τον Ιεροφάντη, που τη νύχτα των Μυστηρίων έπαιρνε από εκεί και φανέρωνε στους μύστες, τα Ιερά, μέσα στο υποβλητικό φως των πυρών. Μάλιστα, έξω από τη Β.Α. γωνία του Ανακτόρου υπήρχε ο θρόνος του ανώτατου αυτού ιερέα, από τον οποίο διασώθηκε μία πλάκα με την επιγραφή ΙΕΡΟΦΑΝΤ [...], που εκτίθεται σήμερα στο προαύλιο του Μουσείου.

Τον 4ο αι. π.Χ. οι Αθηναίοι θεώρησαν απαραίτητο να λαμπρύνουν την ανατολική πρόσοψη του Τελεστηρίου με την προσθήκη μίας στοάς. Το σχεδιασμό της ανέλαβε ο Ελευσίνιος αρχιτέκτονας Φίλων, γνωστός και από την κατασκευή της Σκευοθήκης του Πειραιά. Η «Φιλώνειος Στοά» θεμελιώθηκε πάνω σε ισχυρότατο στερεοβάτη, το δάπεδο της στρώθηκε με πλάκες από ελευσινιακό ασβεστόλιθο ενώ οι δώδεκα δωρικοί κίονες της πρόσοψης και οι δύο των στενών πλευρών, καθώς και ολόκληρη οι ανωδομή της, κατασκευάστηκαν από λευκό πεντελικό μάρμαρο.

Το Τελεστήριο διατήρησε την διαμόρφωσή της κλασικής εποχής μέχρι και τα ρωμαϊκά χρόνια. Όμως η εισβολή του βάρβαρου φύλου των Κοστοβόκων, το 170 μ.Χ., επέφερε σημαντικές φθορές στο κτήριο. Με την ευκαιρία της επισκευής και της ανακαίνισής του, ο ναός προεκτάθηκε τότε προς τα δυτικά, κατά δύο περίπου μέτρα, με απολάξευση του βράχου.

Στο εσωτερικό της αίθουσας, κάτω από το δάπεδο του κλασικού Τελεστηρίου, η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φώς αρχαιότερα οικοδομικά λείψανα που ανήκουν σε προγενέστερα κτήρια με τον ίδιο λατρευτικό προορισμό. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα κτίσματα όλων των αρχαιότερων περιόδων οικοδομούνται στην ίδια πάντα θέση. Η εμμονή αυτή οφείλεται προφανώς στην παράδοση που αναφέρει ο "Όμηρικός Ύμνος εις Δήμητρα", ότι εκείνο ακριβώς ήταν το σημείο που υποδείχτηκε από την ίδια τη θεά για να χτιστεί ο ναός της. Η ανάμνηση της ιερότητας του χώρου διατηρήθηκε μέσα στους αιώνες ως την εποχή της κατάργησης της λατρείας στην ύστερη αρχαιότητα.

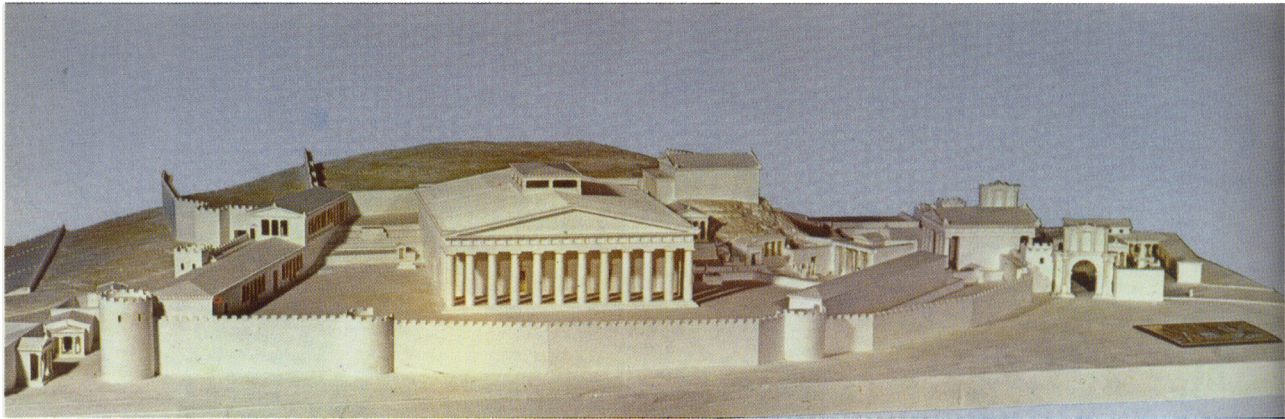
Λεπτομέρεια της βορειοδυτικής γωνίας του Τελεστηρίου με τα λαξευμένα στο βράχο εδώλια (2010)

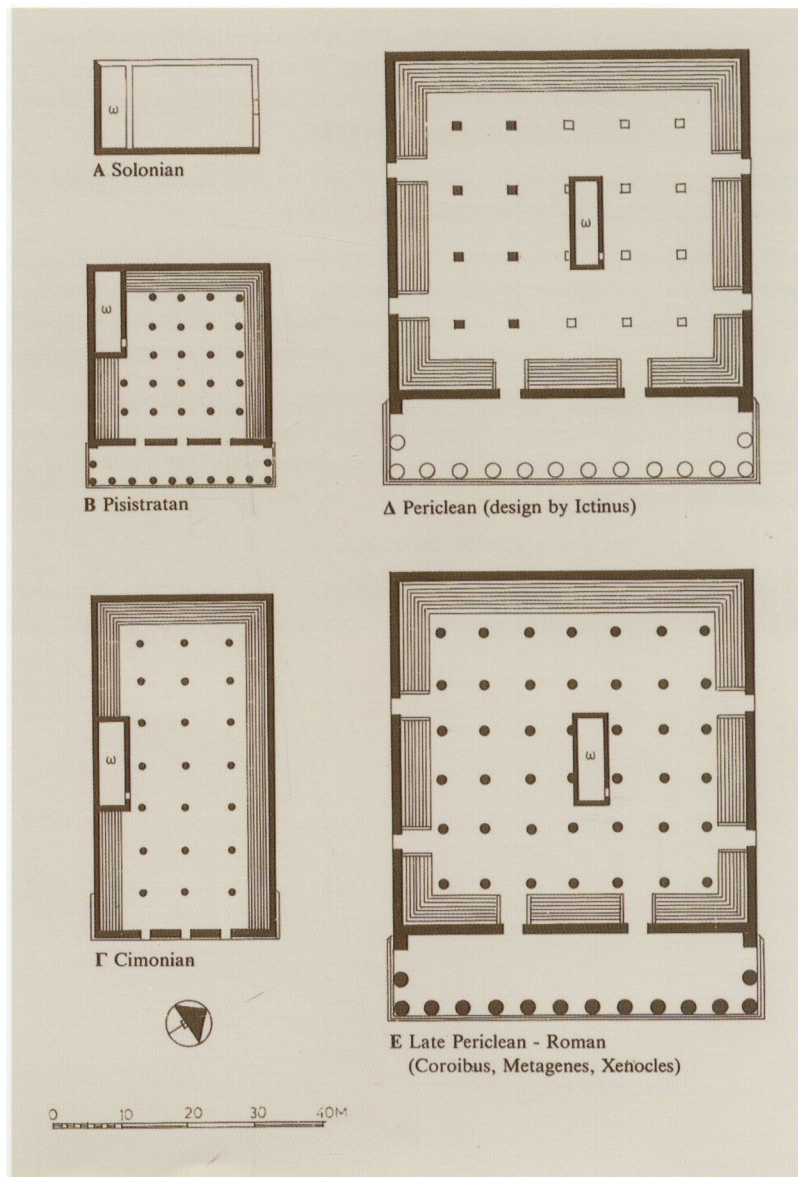
εροφωτογραφία του Αρχαιολογικού χώρου με το Τελεστήριο από τα νοτιοανατολικά (αρχές του 20ου αιώνα)
(Συλλογή Γ. Παυλόπουλου)

Αεροφωτογραφία του Αρχαιολογικού χώρου με το Τελεστήριο από τα νότια (2005)

Γύψινο πρόπλασμα του Ιερού της Ελευσίνας με το Τελεστήριο
(Ι. Τραυλός 1973, Αρχαιολογικό Μουσείο Ελευσίνας)

Οι οικοδομικές φάσεις του Τελεστηρίου
(Ι. Τραυλός)

Ο ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΟΙΚΙΑ

Το 1936 ερευνήθηκε ανασκαφικά από τους κ. Κουρουνιώτη και Ι. Τραυλό μια μεγάλη οικία ρωμαϊκών χρόνων, στη νότια κλιτύ του λόφου της αρχαίας ακροπόλεως, λίγα μέτρα χαμηλότερα από την αυλή του Αρχαιολογικού Μουσείου. Η οικία είχε ορθογώνια κάτοψη, με προσανατολισμό Β – Ν, και ως βόρειος τοίχος της χρησιμοποιήθηκε το τείχος της Ελευσίνας και ο βράχος κάτω από αυτό, ο οποίος λατομήθηκε σε αρκετό βάθος.

Τα δωμάτια της οικίας οργανώνονται γύρω από ένα τετράγωνο αίθριο, στο κέντρο του οποίου υπάρχει μία μικρή, αβαθής, τετράπλευρη δεξαμενή (impluvium), επενδυμένη με μαρμάρινες πλάκες.

Καλύτερα διατηρημένοι είναι οι βόρειοι χώροι της οικίας, που είχαν ψηφιδωτά δάπεδα διακοσμημένα με γεωμετρικά μοτίβα από ασπρόμαυρες ψηφίδες. Οι τοίχοι αυτών των χώρων, διατηρούνται σε ικανοποιητικό ύψος, και κατά την εποχή της αποκάλυψης τους έσωζαν τοιχογραφικό διάκοσμο, ελάχιστα ίχνη του οποίου σώζονται σήμερα. Ο πλούσιος διάκοσμος των βορείων δωματίων υποστηρίζει την ερμηνεία τους ως χώρων εστίασης και υποδοχής επισκεπτών (tablinum).

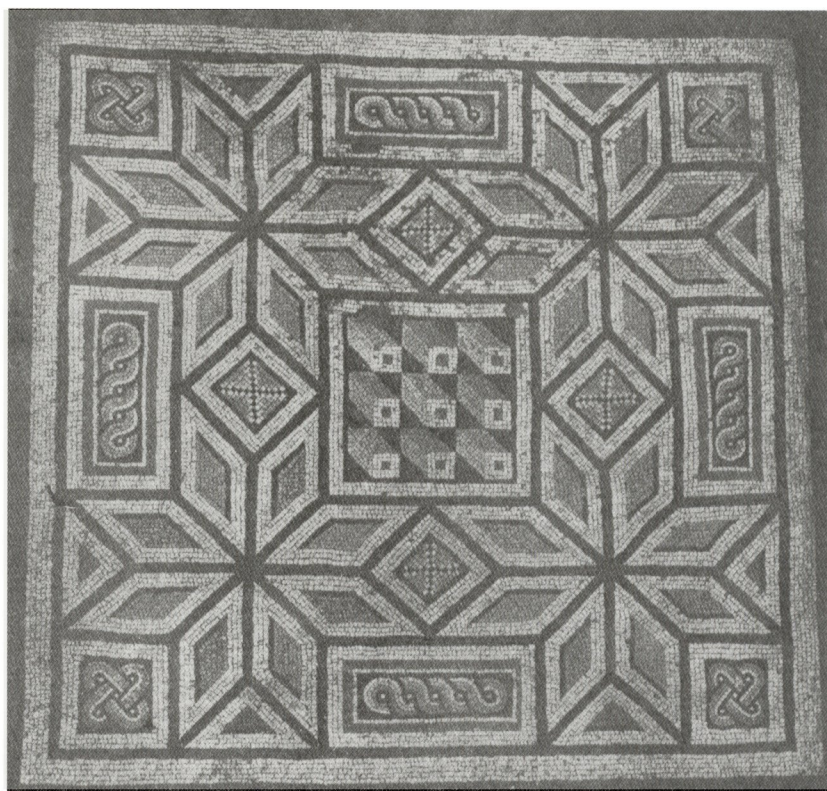
Στον εξαιρετικά επιμήκη χώρο που βρίσκεται στα ανατολικά του αιθρίου υπήρχε προφανώς το ξύλινο κλιμακοστάσιο για την άνοδο στον επάνω όροφο της οικίας, ο οποίος σήμερα δεν σώζεται. Στο νοτιότερο άκρο της οικίας διαμορφωνόταν μία δεύτερη αυλή ή εξώστης, πιθανότατα με μικρό κήπο με άνθη και θάμνους, απ' όπου ο ιδιοκτήτης θα μπορούσε να παρακολουθήσει και τους αγώνες στο στάδιο.

Η οικία χρονολογήθηκε από τους ανασκαφείς της στον 2ο αι. μ.Χ.

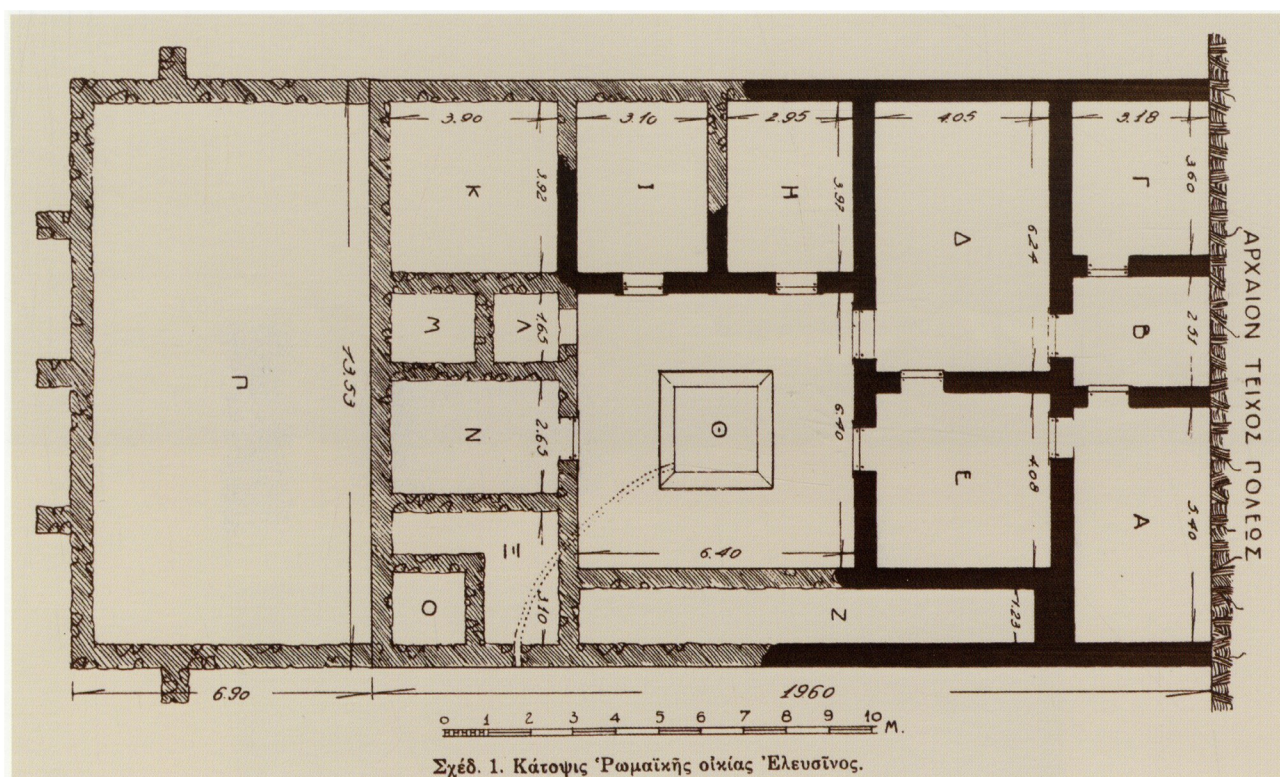
Η προνομιακή της θέση, καθώς και το γεγονός ότι από την κεράμωση της στέγης της προέρχεται ένας στρωτήρας με την επιγραφή ΙΕΡΑ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ, οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι εκεί κατοικούσε μια εξέχουσα προσωπικότητα του ιερατείου της Ελευσίνας.

Άποψη του κτηρίου με τα ψηφιδωτά του δάπεδα μετά την πλήρη αποκάλυψή του (1936)

Ψηφιδωτό δάπεδο δωματίου της ρωμαϊκής οικίας

Σχέδ. 1. Κάτοψις 'Ρωμαϊκής οικίας 'Ελευσίνος.

Σχέδιο κάτοψις σε αναπαράσταση της ρωμαϊκής οικίας
(Ι. Τραυλός, 1936)

Απόψεις της ρωμαϊκής οικίας από ανατολικά και βορειοδυτικά (2010)

ΤΟ ΑΔΡΙΑΝΕΙΟ ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟ ΤΟΥ ΘΡΙΑΣΙΟΥ ΠΕΔΙΟΥ

Η Ελευσίνα στην αρχαιότητα υδρευόταν από δεξαμενές και πηγάδια, τα οποία στην πλειονότητα τους, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, είχαν γλυφό νερό. Στο πρόβλημα της ύδρευσης της πόλης δόθηκε ικανοποιητική λύση μόνο κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, με την εξέλιξη της τεχνολογίας.

Το 2ο αι. μ.Χ., ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Αδριανός (117-138 μ.Χ.), ένας από τους μεγαλύτερους λάτρεις του ελληνικού πνεύματος, απέδειξε εμπράκτως τον θαυμασμό του με τη δωρεά μεγάλων δημόσιων έργων σε ελληνικές πόλεις. Μεταξύ των πόλεων που ευνοήθηκαν ιδιαίτερα από τον φιλέλληνα αυτοκράτορα, ήταν η πόλη των Μεγάλων Μυστηρίων, στα οποία, ως γνωστόν, είχε μνηθεί ο Αδριανός. Οι γραπτές πηγές προσγράφουν τη δωρεά της γέφυρας του ελευσινιακού Κηφισού και τη διευθέτηση της κοίτης του στον Αδριανό, αλλά εξίσου ασφαλής πρέπει να θεωρηθεί, μολονότι δε μαρτυρείται, η απόδοση στον ίδιο αυτοκράτορα και του υδραγωγείου της πόλης. Η έναρξη της κατασκευής του θα πρέπει μάλλον να συνδεθεί με το έτος μύησης του αυτοκράτορα στα Μυστήρια, το 125 μ.Χ. Δεδομένου όμως ότι επρόκειτο για ένα τεράστιο τεχνικό έργο, μήκους πολλών χιλιομέτρων, συνάγεται ότι οι εργασίες για την ολοκλήρωση του θα απαιτήσαν ένα σεβαστό χρονικό διάστημα. Στο μεγάλης κλίμακας αυτό έργο είναι ενδεχόμενη και η συνδρομή του στρατού, ενώ οι τεχνικές γνώσεις που απαιτούνται για την κατασκευή του προϋποθέτουν ότι εκτελέστηκε με την καθοδήγηση μηχανικών εξειδικευμένων στην υδραυλική.

Το υδραγωγείο μετέφερε νερό καλής ποιότητας από πηγές της Πάρνηθας για την τροφοδοσία της πόλεως και του Ιερού της Ελευσίνας. Εκτός από την κάλυψη των αναγκών σε πόσιμο ύδωρ, η κατασκευή του υδραγωγείου κατέστησε δυνατή τη λειτουργία δημόσιων κρηνών, λουτρικών εγκαταστάσεων και βιοτεχνικών εγκαταστάσεων που απαιτούσαν μεγάλη ποσότητα νερού, όπως οι υδρόμυλοι.

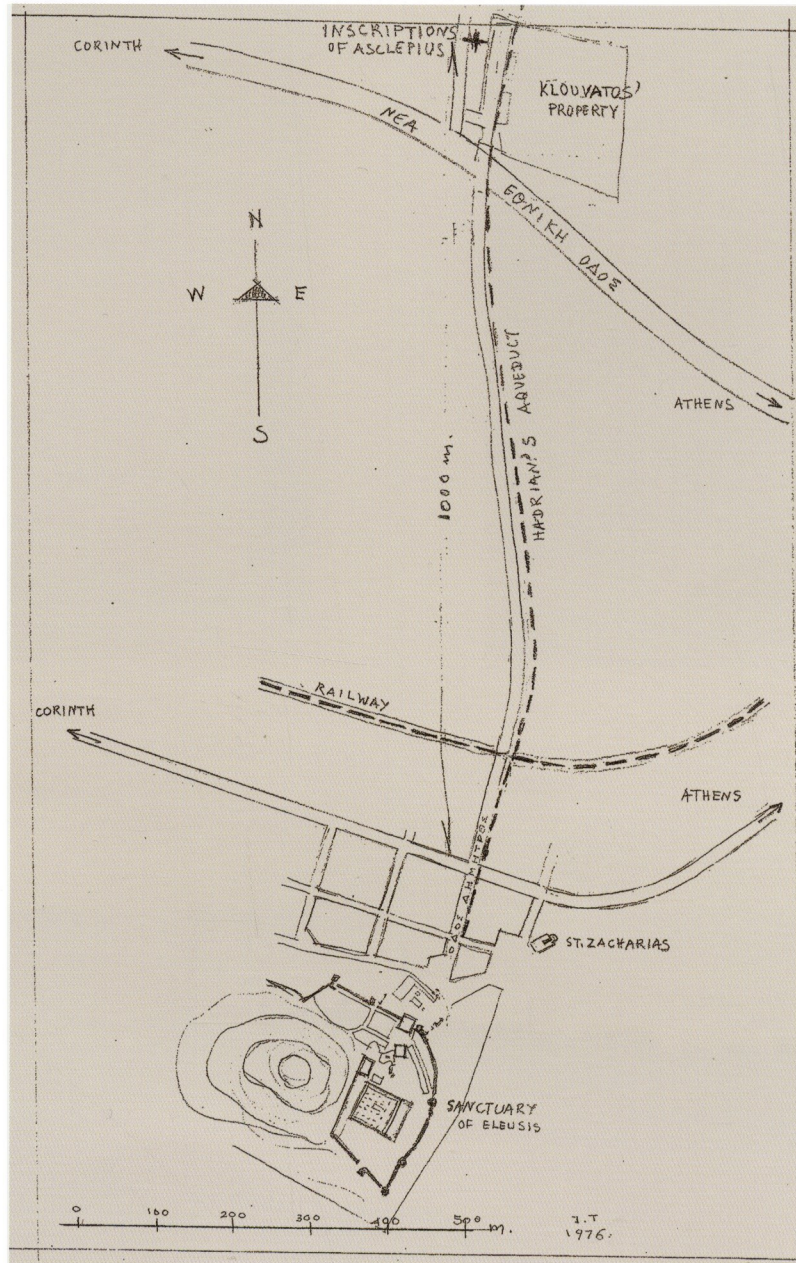
Εκτενή λείψανα του υδραγωγείου σώζονταν ορατά μέχρι και τις αρχές του 20ου αι., και σημειώνονται στους χάρτες και στις περιγραφές όλων σχεδόν των περιηγητών. Η πορεία του ήταν ανιχνεύσιμη και σαφής. Ξεκινούσε από την Πάρνηθα, εισερχόταν στο Θριάσιο Πεδίο από τις Β.Α. παρυφές του και στη συνέχεια διέσχιζε την πεδιάδα με διεύθυνση προς τα Ν.Δ., ενώ όταν έφθανε στην περιοχή της Ελευσίνας κατευθυνόταν προς την πόλη και το Ιερό με διεύθυνση Β-Ν.

Το υδραγωγείο λειτουργούσε με τους νόμους της βαρύτητας, και λάμβανε την κατάλληλη κλίση, ανάλογα με τη μορφολογία του εδάφους, έτσι ώστε ο υδραγωγός άλλοτε ήταν υπόγειος και άλλοτε στηριζόταν σε υψηλές υδατογέφυρες. Υπόγεια τμήματα του υδαταγωγού, που απαρτίζονταν από μεγάλα πήλινα στελέχη, ήρθαν στο φως σε σωστική ανασκαφή στο Β.Α τμήμα του Θριάσιου Πεδίου, στην περιοχή του Δήμου Ασπροπύργου. Στην ίδια περιοχή εντοπίστηκε μια μεγάλη τετράπλευρη δεξαμενή, συνδεδεμένη με το υδραγωγείο, η ύπαρξη της οποίας αναφέρεται στις περιγραφές περιηγητών και σημειώνεται σε χάρτες τους.

Η πορεία του υδραγωγείου μέσα στη σύγχρονη πόλη της Ελευσίνας είναι αναγνώσιμη ακόμη και σήμερα, ενώ μέχρι τις αρχές του 20ου αι., υπέργεια λείψανα του σώζονταν κατά τόπους σε επιβλητικό ύψος, και σ' αυτά οφείλεται το τοπωνύμιο «Καμάρες» που είχε η περιοχή τους.

Σήμερα μεγάλα τμήματα διατηρούνται ορατά κατά μήκος της ανατολικής πλευράς της οδού Δήμητρος. Άλλα τμήματα του έχουν έρθει στο φως από σειρά σωστικών ανασκαφών που έδωσαν τη δυνατότητα να αποκατασταθεί η πορεία του και να μελετηθούν οι κατασκευαστικές του λεπτομέρειες. Σε ένα ενιαίο ισχυρό θεμέλιο, πλάτους 1μ., από χυτή τοικοδομία, εδράζονταν ορθογώνιοι πεσσοί και ημικυκλικά τόξα, πάνω από τα οποία διερχόταν ο υδραγωγός.

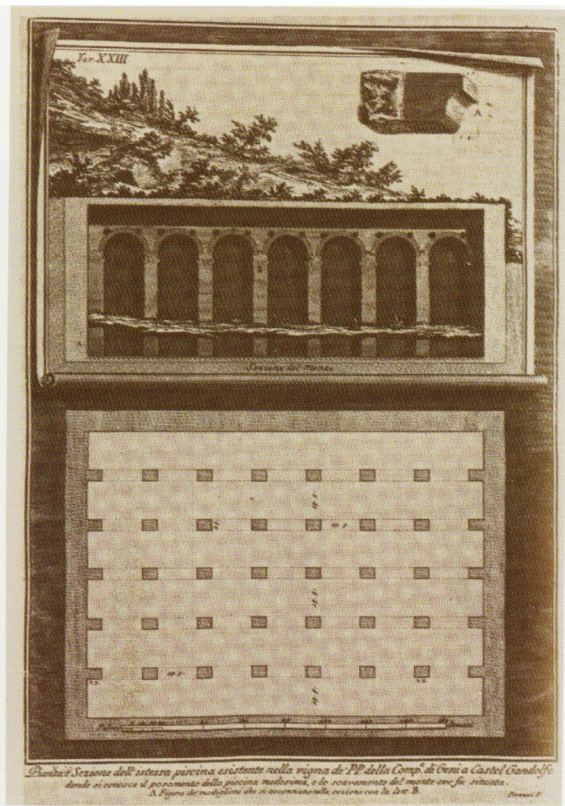
Η προστασία, συντήρηση και ανάδειξη του μνημείου θα χαρίσει στην πόλη της Ελευσίνας έναν αψευδή μάρτυρα της μακραίωνης ιστορίας της.

Σχεδιάγραμμα της περιοχής Ελευσίνας, μεταξύ αρχαιολογικού χώρου και νέας εθνικής οδού Αθηνών – Κορίνθου, όπου σημειώνεται η πορεία του Αδριάνειου Υδραγωγείου (Ι. Τραυλός 1976, ΑΑΕ, Αρχείο Ι. Τραυλού, αρ. 1137)

Ο αυτοκράτορας Αδριανός, D. Ghirlandaio,
Firenze, Palazzo Vecchio
(Adriano e il suo Mausoleo, κατάλογος έκθεσης, Ρώμη 1998)

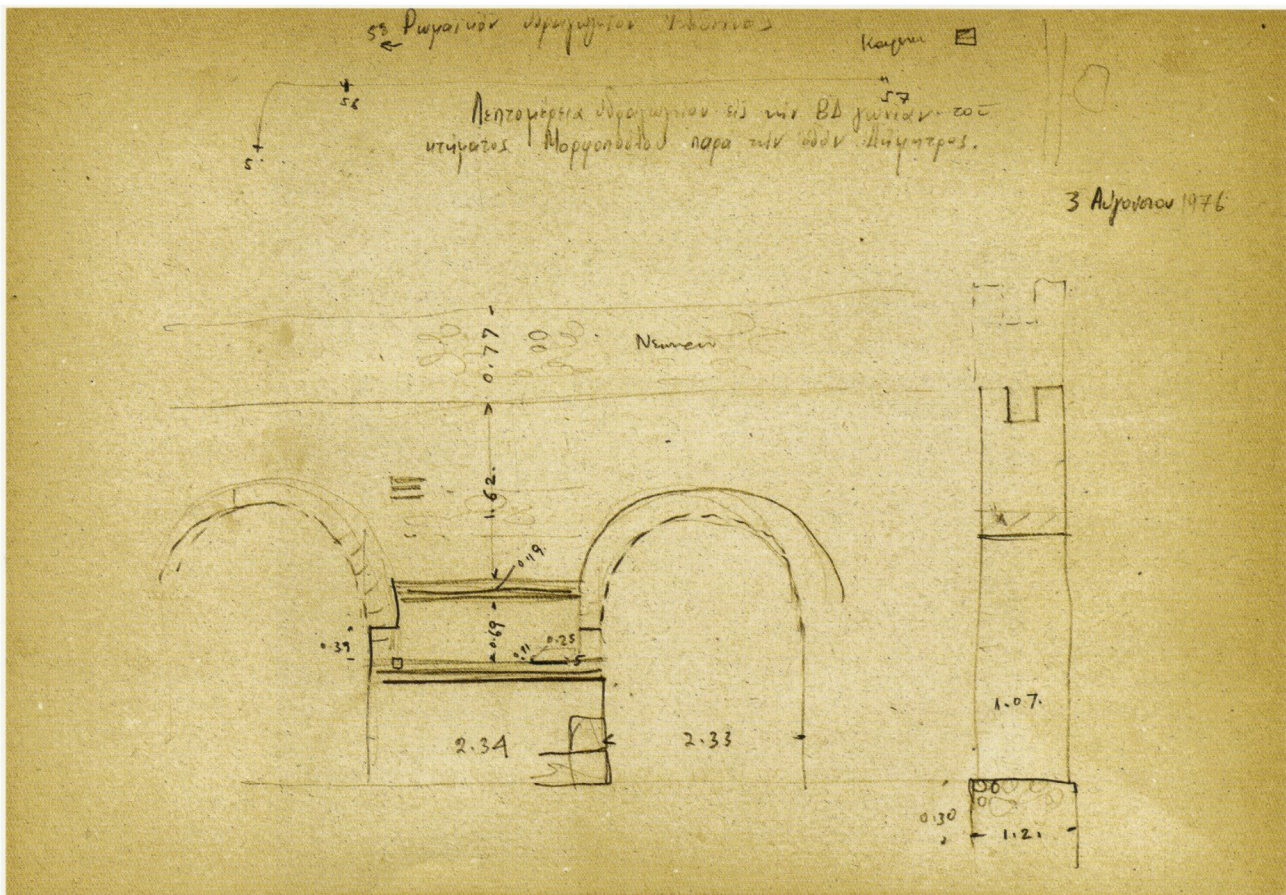
Τυπική διάταξη ρωμαϊκής δεξαμενής του 2ου
αιώνα μ.Χ στην περιοχή της Ρώμης
Σχέδιο του G.B. Piranesi, 1756
(Piranesi nei luoghi di Piranesi, Κατάλογος έκθεσης, Ρώμη 1979)

Λείψανα της ρωμαϊκής δεξαμενής του υδραγωγείου στην περιοχή Ασπροπύργου

Άποψη τμήματος του ρωμαϊκού υδραγωγείου στην οδό Δήμητρος (2011)

Σκίτσο αποτύπωσης του υδραγωγείου
(Ι. Τραυλός 1976, ΑΑΕ Αρχείο Ι. Τραυλού)

Απόψεις σωζόμενων τμημάτων του υδραγωγείου στην οδό Δημήτρος

Αναπαράσταση της πορείας του υδραγωγείου βάσει των στοιχείων από τις σωστικές ανασκαφές

ΤΟ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟ (ΔΥΤΙΚΟ) ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Στην αρχαία Ελλάδα χωροθετούσαν τα νεκροταφεία έξω από τα όρια των πόλεων (extra muros), κυρίως κατά μήκος κύριων αρτηριών, για λόγους εύκολης προσβασιμότητας αλλά και για λόγους επίδειξης των επιτύμβιων μνημείων.

Η κυριότερη νεκρόπολις της Ελευσίνας, τουλάχιστον κατά την προϊστορική περίοδο, ήταν το νεκροταφείο που αναπτύχθηκε κατά μήκος της οδού προς Μέγαρα, η πορεία της οποίας διερχόταν από τις βόρειες υπώρειες των λόφων.

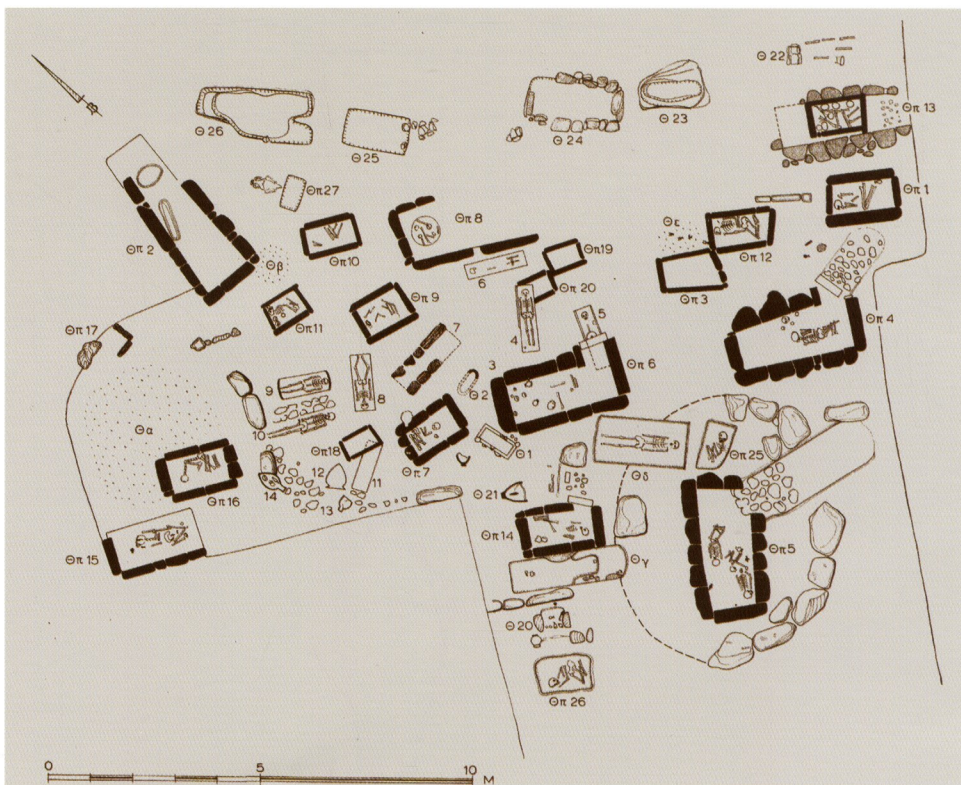
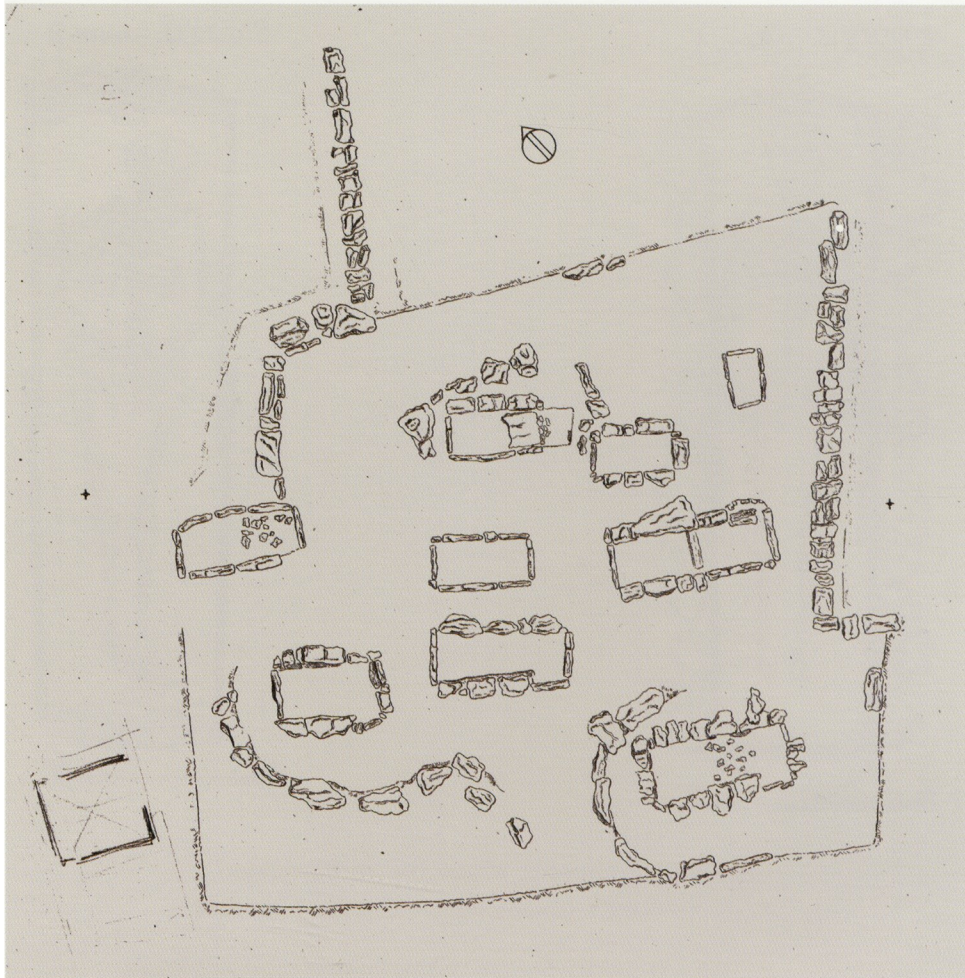
Το νεκροταφείο εντοπίστηκε για πρώτη φορά στα 1938, από τους Κ. Κουρουνιώτη και Ι. Τραυλό, αλλά η ευρείας κλίμακας συστηματική του έρευνα πραγματοποιήθηκε από τον Γ. Μυλωνά, στη δεκαετία του 1950. Ο ανασκαφέας του το αποκάλεσε συμβατικά «Το Δυτικό Νεκροταφείο της Ελευσίνας», ονομασία που έκτοτε παγιώθηκε.

Από τα αποτελέσματα της ανασκαφής διαπιστώθηκε ότι το ταφικό πεδίο ήταν σε χρήση για δύο περίπου χιλιετίες, δηλαδή, από τη Μεσοελλαδική περίοδο (1800 π.Χ.) μέχρι και τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες (1ος – 3ος αι. μ. Χ.).

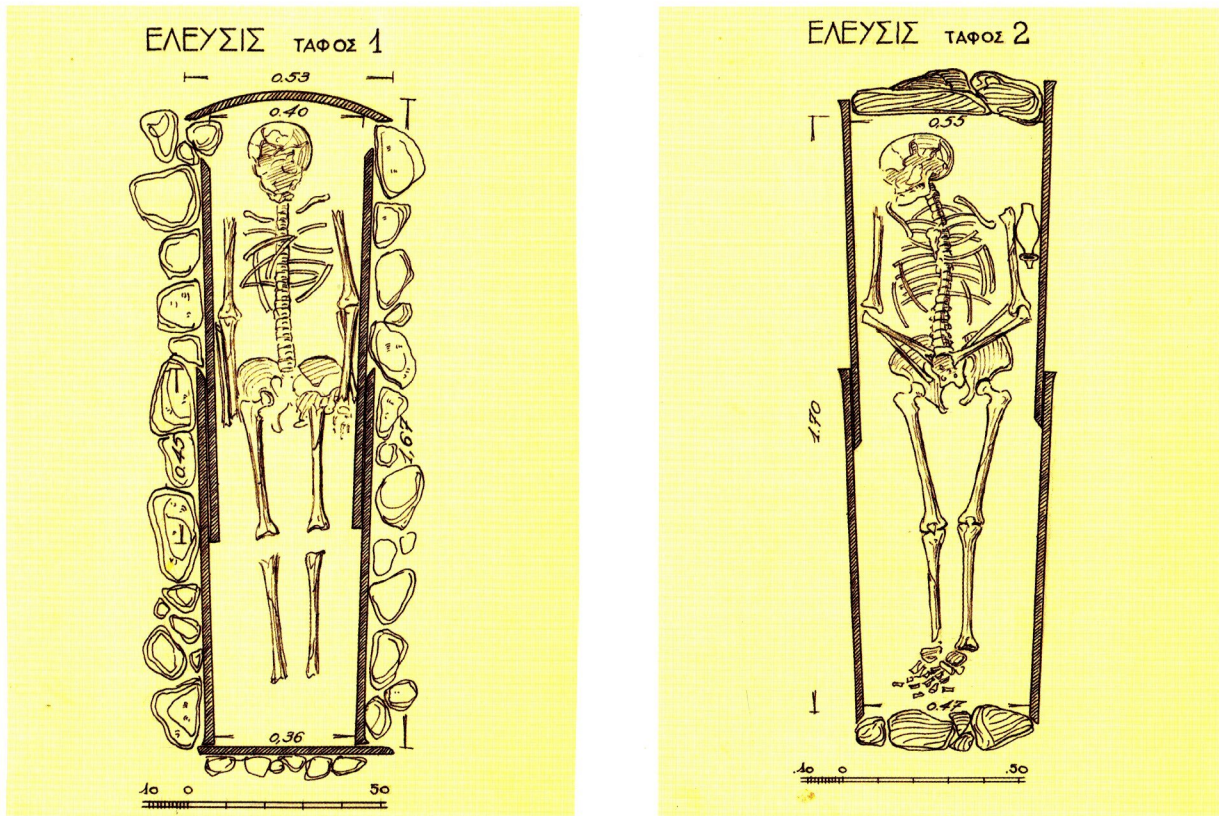
Ερευνήθηκαν συνολικά 417 τάφοι από τους οποίους αντλήθηκαν πλούσια συμπεράσματα για τα ταφικά έθιμα της αρχαιότητας και συγκεντρώθηκε μεγάλος αριθμός κτερισμάτων, από τον οποίο μικρό μόνο μέρος εκτίθεται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Ελευσίνας.

Το Δυτικό νεκροταφείο ήταν το σημαντικότερο ταφικό πεδίο της Ελευσίνας κατά την Προϊστορική περίοδο, όπως καταδεικνύει το γεγονός ότι 166 από τους ερευνηθέντες τάφους ανήκουν στη Μέση και στην Ύστερη Εποχή του χαλκού (1800 – 1190 π.Χ.). Αποτελούν ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον σύνολο τόσο για την ιστορία του χώρου όσο και για την ταφική αρχιτεκτονική της προϊστορικής περιόδου. Οι προϊστορικοί τάφοι της Ελευσίνας, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, ήταν κιβωτιόσχημοι επενδυμένοι με λίθινες πλάκες. Άξιο μνείας είναι το γεγονός ότι μία συστάδα προϊστορικών ταφών, εντοπίστηκε προφανώς κατά την υστερογεωμετρική περίοδο, τον 8ο αι. π.Χ., περιβλήθηκε από έναν λιθόκτιστο περίβολο και δεν χρησιμοποιήθηκε έκτοτε για ταφές, ως άβατος χώρος, καθ' όλη τη διάρκεια των ιστορικών χρόνων. Ο ανασκαφέας, Γ. Μυλωνάς, ερμήνευσε την περικλεισμένη αυτή συστάδα ως τον τάφο των επτά μυθικών ηγετών που εξεστράτευσαν κατά των Θηβών, και μετά την ήττα τους τάφηκαν στην Ελευσίνα, όπως παραδίδεται από αρχαίες γραπτές πηγές.

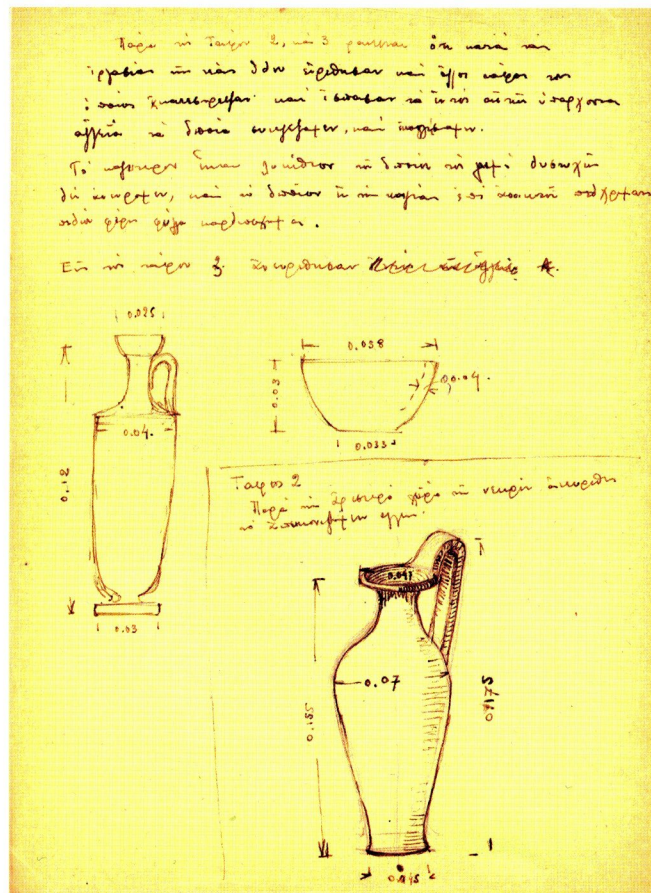
Λόγω του μεγάλου ενδιαφέροντος που παρουσιάζουν οι προϊστορικοί τάφοι, και για την ιστορία του χώρου και για την ταφική τους αρχιτεκτονική, δύο μεγάλα τμήματα του νεκροταφείου, που βρίσκονται σε απόσταση 750 μ. περίπου δυτικά του αρχαιολογικού χώρου, απαλλοτριώθηκαν και περιφράχθηκαν με την προοπτική να καταστούν επισκέψιμα.

Σχέδιο αποτύπωσης του νεκροταφείου. Κατόψεις ανασκαφικών τομέων (Θ, Λ)
(Γ. Μυλωνάς - Ι. Τραυλός, δεκαετία του 1950, ΑΑΕ, Αρχείο Ι. Τραυλού, αρ. 1473, 1472)

Σχέδια αποτύπωσης τάφων του νεκροταφείου
(Κ. Κουρουγιώτης, Ι. Τραυλός, 1938, ΑΑΕ Αρχείο Ι. Τραυλού)

Φύλλο ημερολογίου ανασκαφής του δυτικού νεκροταφείου με σκίτσα κτερισμάτων
(ΑΑΕ Αρχείο Ι. Τραυλού, 1938)

Απόψεις του χώρου του νεκροταφείου σήμερα (2011)

ΤΟ ΚΤΗΡΙΑΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΘΕΡΜΩΝ (ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ)

Κατά την εποχή της Ρωμαιοκρατίας, στην επίπεδη περιοχή που εκτείνεται στα Ν.Α. του Περιβόλου του Ιερού, δημιουργήθηκε μια νησίδα δημοσίων κτηρίων κοινής ωφελείας. Κατά μήκος του ανατολικού σκέλους του τείχους προσαρτήθηκαν συγκροτήματα δεξαμενών και κρηνών ενώ στα νότια, κοντά στο στάδιο της πόλης, οικοδομήθηκε το μεγάλο περίστυλο κτήριο που ερμηνεύεται ως Γυμνάσιο ή Αγορά.

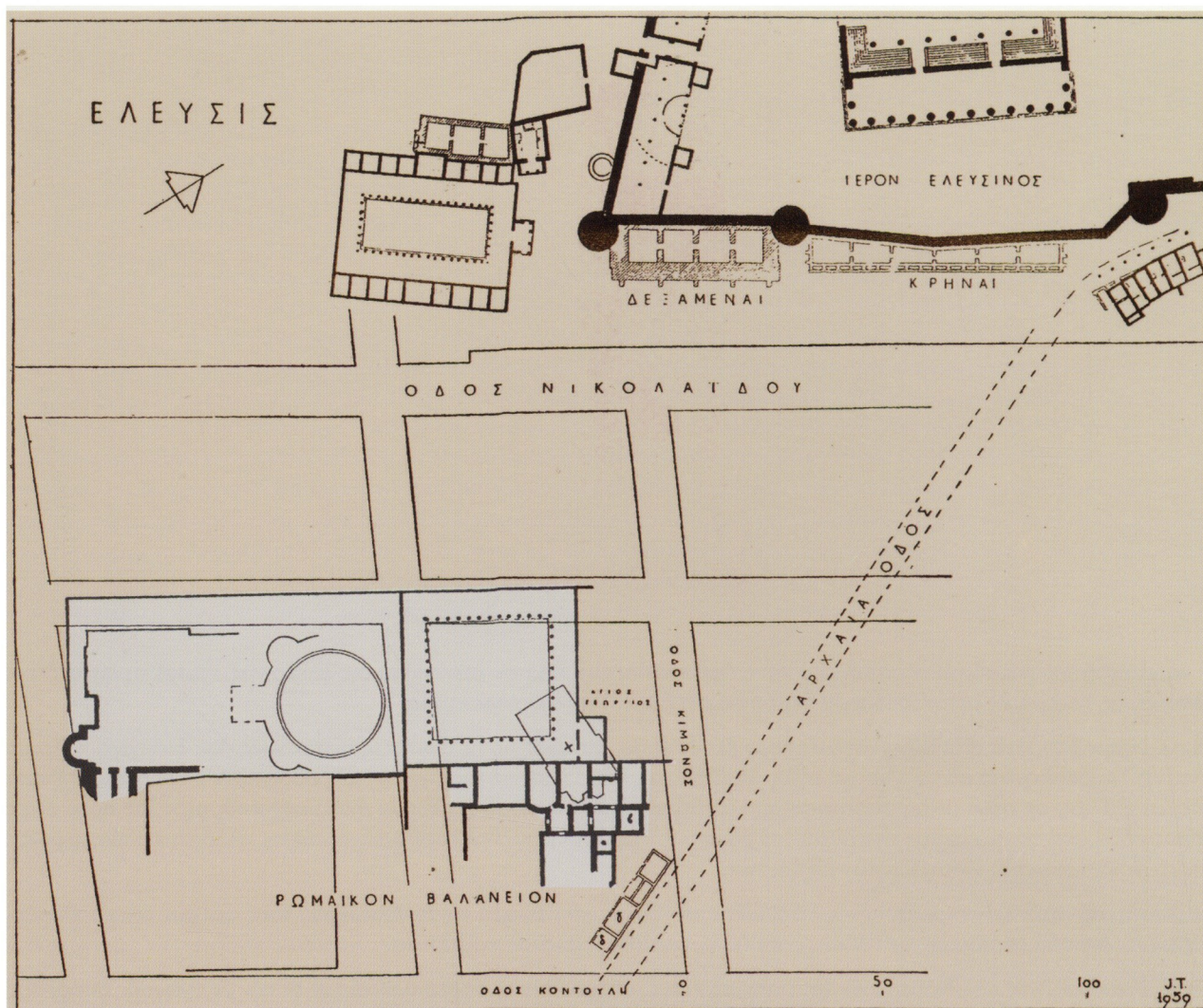
Στη νησίδα αυτή των δημόσιων κτηρίων ανήκει και το λουτρικό συγκρότημα που βρίσκεται λίγο ανατολικότερα, στην περιοχή της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου. Τα ερείπια αυτού του μεγάλου συγκροτήματος παρέμειναν πάντοτε ορατά και σημειώνονται σε όλους σχεδόν τους χάρτες της πόλης του 19ου αι., όμως ερευνήθηκαν για πρώτη φορά ανασκαφικά από τον Δ. Φίλιο στα 1889-90. Ευκαιρία για την ανασκαφή δόθηκε όταν στα 1885, προς χάριν της συνέχισης των ερευνών του Ιερού της Δήμητρος, κατεδαφίστηκε η παλιά εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, που βρισκόταν εντός του αρχαιολογικού χώρου, δίπλα στο Τελεστήριο, και αποφασίστηκε η μεταφορά της στη σημερινή της θέση. Γράφει ο Δ. Φίλιος στα Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας του 1889: «Τέλος ηρευνήσαμεν δια σκαφής και τα λείψανα του μεγάλου εκείνου Ρωμαϊκού οικοδομήματος, ου τα ίχνη εφαινότο μεν και πρότερον κάπως, έδειξε δε σαφέστερα η ανόρυξις των θεμελίων της Νέας Εκκλησίας του χωριού. Να διατηρηθώσι και ταύτα και να κτισθή η νέα Εκκλησία αλλαχού δεν εκρίθη αναγκαίον και της δαπάνης αντάξιον παρ' εμού, την δε γνώμην μου παραδέξατο και το Σ. Υπουργείον, προς ο το πράγμα εγκαίρως ήλθεν εις γνώσιν. Εκρίθη όμως ωφέλιμον να κρατηθή το σχέδιον των τε τοίχων, ους η Εκκλησία έμελλε να σκεπάση και των άλλων, όσοι τυχόν σώζονται, γενομένης, εννοείται, ερεύνης των εκεί τόπων δια σκαφής».

Το πολύτιμο σήμερα σχέδιο των εμφανών τότε λειψάνων του κτηρίου, εξεπόνησε ο Γερμανός αρχιτέκτονας G. Kawerau. Από αυτό το σχέδιο κατόψεως καθίσταται σαφές ότι πρόκειται για ένα μεγάλων διαστάσεων συγκρότημα βαλανείου, που εκτείνεται σε δύο οικοδομικά τετράγωνα της σύγχρονης πόλης, δηλαδή στην πλατεία του Αγίου Γεωργίου και στο αμέσως προς νότον της τετράγωνο (Ο.Τ.28). Μάλιστα ο τοίχος της νοτιότερης ημικυκλικής αψίδας του συγκροτήματος, κατασκευασμένος από μεγάλες πώρινες λιθοπλίνθους, σώζεται μέχρι σήμερα ορατός, σε ύψος τριών δόμων, πάνω στο οδόστρωμα της οδού Πεισιστράτου. Άλλα υπέρβεια λείψανα του συγκροτήματος σώζονται, σε επιβλητικό ύψος, στο αλούλλιο πίσω από την εκκλησία.

Το βαλανείο απαρτιζόταν από ένα μεγάλο περίστυλο αίθριο, που σήμερα βρίσκεται κάτω από την πλακόστρωση της πλατείας του Αγίου Γεωργίου, ενώ η νότια και η δυτική του στοά βρίσκονται κάτω από τις οδούς Περικλέους και Παγκάλου αντιστοίχως. Στα νότια αυτού του περίστυλου αιθρίου, σημειώνεται στο σχέδιο ένας μεγάλος κυκλικός χώρος, που ο Δ. Φίλιος τον περιέγραψε ως εξής: «κατά δε που το μέσον αυτού είχε και τι περιφερικόν κτίσμα, οίον και εν ταις εν Ρώμη θερμαίς απαντά, και τούτου μάλιστα τα περιωθέντα λείψανα διατηρήσεως εκρίθησαν άξια υπό του ημετέρου Συμβουλίου και ελπίς είναι να διατηρηθώσι». Ίσως πρόκειται για τον χώρο του ψυχρού λουτρού (frigidarium).

Στα Ν.Δ. του συγκροτήματος, εκεί που σήμερα υψώνεται ένας γήλοφος ανερευνήτων ερειπίων, στη συμβολή των οδών Πεισιστράτου και Παγκάλου, ενδεχομένως βρίσκονται οι χώροι των θερμών λουτρών, με τα υπόκαυστα δάπεδα και τους θερμαινόμενους τοίχους. Χώροι υποκαύστων ερευνήθηκαν στα 1960, από τον Ι. Θρεψιάδη, και στη Β.Α. γωνία του συγκροτήματος, πίσω από το Ιερό της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου.

Το όλο λουτρικό συγκρότημα του βαλανείου χρονολογήθηκε από τους ανασκαφείς του στον 2ο αι. μ.Χ., με κριτήριο τα χάλκινα νομίσματα και ένα ενεπίγραφο ακροκέραμο στέγης που βρέθηκαν στις ανασκαφές. Είναι, εξάλλου, αυτονόητο ότι η λειτουργία του κατέστη δυνατή μόνο μετά την κατασκευή του ρωμαϊκού υδραγωγείου της Ελευσίνας, που το τροφοδοτούσε.

Σχέδιο κάτοψης σε αναπαράσταση του συγκροτήματος των Θερμών
(Ι. Τραυλός, 1959)

Υπέρβεια τμήματα του συγκροτήματος των Θερμών στην πλατεία Αγ. Γεωργίου (2010)

ΤΑ ΡΩΜΑΪΚΑ ΛΟΥΤΡΑ ΣΤΟ ΛΙΜΑΝΙ

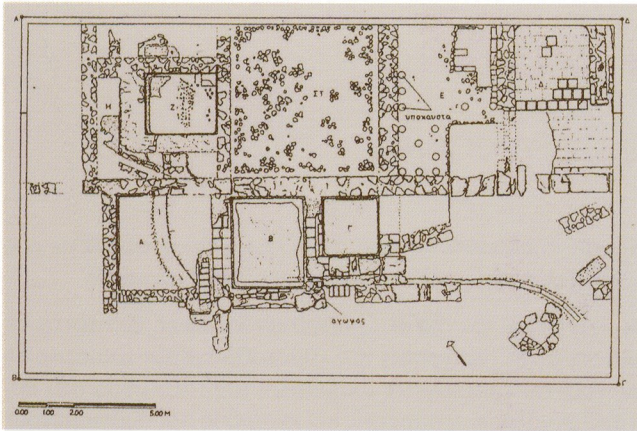
Η κατασκευή του ρωμαϊκού υδραγωγείου και η άφθονη παροχή ύδατος στην πόλη της Ελευσίνας, έδωσε τη δυνατότητα λειτουργίας λουτρικών εγκαταστάσεων δημόσιου αλλά και ιδιωτικού χαρακτήρα.

Μερικά παραδείγματα τέτοιων εγκαταστάσεων έχουν έρθει στο φώς με τις σωστικές ανασκαφές που διενεργεί η Αρχαιολογική Υπηρεσία μέσα στη σύγχρονη πόλη. Το 1990, στη νότια παρυφή της παραλιακής οδού Κανελλοπούλου, απέναντι από το Ο.Τ. 2α, σε πολύ μικρή απόσταση από τη θάλασσα, αποκαλύφθηκε τμήμα ρωμαϊκού κτίσματος, σε πολύ μικρό βάθος κάτω από τη σύγχρονη επιφάνεια του εδάφους. Ερευνήθηκαν οκτώ ορθογώνιοι χώροι, αλλά το κτίσμα εμφανώς επεκτείνεται και εκτός των ορίων του σκάμματος.

Οι μικρότεροι ορθογώνιοι χώροι έχουν δάπεδα από υδραυλικό κονίαμα και τα τοιχώματα τους σώζουν ίχνη ορθομαρμάρωσης, δηλαδή επένδυσης με πλάκες μαρμάρου, λευκού ή μελανού χρώματος.

Μολύβδινοι σωλήνες που διαπερνούν τα τοιχώματα τους, οδηγούσαν τα ύδατα των χώρων αυτών σε αγωγούς απορροής. Στους μεγαλύτερους χώρους σώζονταν βάσεις από στυλίσκους υποκαύστων και δάπεδα από πήλινες πλάκες, που βρέθηκαν καλυμμένα με στρώσεις αιθάλης.

Ο χαρακτήρας των χώρων υπαγορεύει την ερμηνεία του συμπλέγματος ως βαλανείου, ενός χώρου κοινής ωφέλειας που εξυπηρετούσε τις ανάγκες των διερχόμενων από την πόλη ναυτικών, εμπόρων και προσκυνητών του Ιερού. Οι μικροί χώροι στα νότια και δυτικά ήταν πιθανόν χώροι λούσεως με ψυχρό νερό, ο μεγάλος κεντρικός χώρος της βόρειας πλευράς ήταν μάλλον αποδυτήριο ή αίθουσα αναμονής ενώ οι δύο συνεχόμενοι χώροι υποκαύστων ήταν προφανώς δωμάτια έντονα και ηπιότερα θερμαινόμενου λουτρού (caldarium & tepidarium).

Σχέδιο αποτύπωσης των λουτρών (1990)

Η βορειοδυτική περιοχή των λουτρών (2010)

Άποψη του λουτρικού συγκροτήματος από βόρεια (1990)

Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΛΙΜΕΝΟΒΡΑΧΙΟΝΑΣ

Μεγάλο μέρος της ευημερίας της Ελευσίνας στην αρχαιότητα, όπως άλλωστε και στη σύγχρονη εποχή, οφείλεται στο γεγονός ότι διαθέτει ασφαλές λιμάνι, σε μια ήσυχη θάλασσα, που την κλείνει απ' το νοτιά το νησί της Σαλαμίνας.

Ίχνη του αρχαίου λιμανιού ήταν ορατά και ευδιάκριτα, τουλάχιστον μέχρι τον 19ο αι. Ο Friedrich Stauffert, αρχιτέκτονας του Δήμου Αθηναίων κατά τα έτη 1835 – 1843, έχει αφήσει μια πολύτιμη περιγραφή των κυματοθραυστών του αρχαίου λιμανιού: «Το ένα από τα προαναφερθέντα κρηπιδώματα του λιμανιού επεκτείνεται σχηματίζοντας τόξο μέσα στη θάλασσα σε απόσταση ογδόντα περίπου μέτρων. Είναι κτισμένο από μεγάλους, τεράστιους και ισχυρούς ορθογωνισμένους δόμους από πωρόλιθο, από τους οποίους όμως έχουν απομακρυνθεί πολλοί, έτσι ώστε είναι αδύνατος ο υπολογισμός του (αρχικού) ύψους του. Μέσα σ' αυτό υπάρχουν μικρές τετράγωνες οπές, πλάτους 40 περίπου εκατοστών, μέσω των οποίων το νερό στο λιμάνι συγκοινωνεί με το νερό της θάλασσας έξω από αυτό. Από ένα άλλο, ανάλογο κρηπίδωμα στα ανατολικά του προηγούμενου φαίνονται ακόμη τα ίχνη των θεμελίων».

Στο χάρτη της πόλης που εξεπύλησε ο Stauffert, διακρίνονται οι δύο αρχαίοι κυματοθραύστες, από τους οποίους ο δυτικός έχει αισθητά μεγαλύτερο μήκος από τον ανατολικό. Στον κατά μία εικοσαετία παλαιότερο χάρτη των Dilettanti (1817), διακρίνονται τρεις λιμενοβραχίονες. Συγκεκριμένα στα ανατολικά του βραχύτερου "κρηπιδώματος" αποτυπώνεται ένας ακόμη καμπύλος στην κάτωψη λιμενοβραχίονας, ισομήκης περίπου του δυτικού.

Οι δύο ανατολικότεροι λιμενοβραχίονες αποδίδονται στον χάρτη του 1817 με διακεκομμένη γραμμή και υπομνηματίζονται ως «κατεστραμμένοι» (ruined), ενώ ο δυτικός διαγράφεται ευκρινώς και μάλιστα διακρίνονται τέσσερις μικρές «διαρροές», δηλαδή επαναλαμβανόμενα σε κανονικά διαστήματα κενά στην τοικοδομία του κρηπιδώματος.

Εξάλλου, στον πίνακα IV της έκδοσης των Dilettanti «The Unedited Antiquities of Attika» (1817) απεικονίζεται ο κατασκευασμένος από τεράστιους ορθογωνισμένους ογκόλιθους, δυτικός λιμενοβραχίονας, που τότε ήταν ακόμη σε χρήση από τα μικρά ιστιοφόρα της εποχής.

Τα ορατά εκείνα λείψανα του δυτικού κυματοθραύστη καλύφθηκαν τον 20ο αι. από την κατασκευή του σύγχρονου λιμενοβραχίονα, ο οποίος εδράζεται πάνω στα θεμέλια του αρχαίου. Οι δύο ανατολικότεροι έχουν θαφτεί κάτω από επιχωματώσεις και σύγχρονα λιμενικά έργα.

Προπολεμική φωτογραφία του δυτικού λιμενοβραχίονα
(Συλλογή Γ. Παυλόπουλου)

Συνολική άποψη του δυτικού λιμενοβραχίονα (1990)

Άποψη της Ελευσίνας από το λιμάνι στις αρχές του 20ου αιώνα
(Συλλογή Γ. Παυλόπουλου)

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ, ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΚΑΙ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ

Οι αρχαιότητες και το φυσικό τοπίο της Ελευσίνας, που παρουσιάστηκαν μέχρι τώρα, μαζί με τα σημαντικά αλλά και τα ταπεινά οικοδομήματα από την πρόσφατη ιστορία της, από τον 19ο αιώνα μέχρι και τη δεκαετία του 1950, διαμορφώνουν την ιστορική φυσιογνωμία της πόλης.

Η ένταξη και ενσωμάτωση του ιστορικά διαμορφωμένου τοπίου στη σύγχρονη πόλη και συνεπώς στην καθημερινή ζωή των κατοίκων και των επισκεπτών της Ελευσίνας είναι μια σύγχρονη αναγκαιότητα. Η προστασία, η αποκατάσταση και η ανάδειξη της αρχιτεκτονικής - αρχαιολογικής κληρονομιάς της Ελευσίνας θα δώσει νέα πνοή στην ανάπτυξη της πόλης, ενώ μπορεί να την αναδείξει σε σημαντικό αρχαιολογικό προορισμό της Αττικής με πανελλήνια εμβέλεια.

Στο πλαίσιο αυτό συντάχθηκαν και παρουσιάζονται στη συνέχεια τρεις χάρτες: ο χάρτης με τα μνημεία της πόλης, ο χάρτης με αξιολόγηση της κατάστασης των αρχαίων μνημείων και με την ιεράρχηση της αναγκαιότητας των επεμβάσεων αποκατάστασης σε αυτά, και τέλος ο χάρτης με τις κατευθύνσεις για την ενοποίηση των αρχαιοτήτων της Ελευσίνας.

Ο κεντρικός αρχαιολογικός χώρος της Ελευσίνας γειτνιάζει στα δυτικά με τις εγκαταστάσεις της τσιμεντοβιομηχανίας ΤΙΤΑΝ και τα ανενεργά λατομεία της. Στα νότια γειτνιάζει με τις κλειστές σήμερα βιομηχανίες, της οινοπνευματοποιίας «Βότρυς» και του παλιού Σαπωνοποιείου. Ανατολικά και βόρεια ο χώρος διεισδύει στον οικιστικό ιστό της πόλης.

Η ενοποίηση της διαδρομής και των ιχνών της *Ιεράς Οδού*, από τη *ρωμαϊκή γέφυρα* στην είσοδο της πόλης μέχρι τον αρχαιολογικό χώρο, θα αναδείξει τμήμα της εμβληματικής διαδρομής της πομπής των Μεγάλων Μυστηρίων, αναβαθμίζοντας την ευρύτερη περιοχή. Ταυτόχρονα η επέμβαση αυτή είναι δυνατόν να αποκτήσει «υπερτοπικό» χαρακτήρα με την ανάδειξη της συνολικής πορείας της Οδού από την αφετηρία της στην Αθήνα μέχρι το Τελεστήριο της Ελευσίνας.

Η ενοποίηση της διαδρομής του *Αδριάνειου υδραγωγείου*, θα αναδείξει ένα σπουδαίο τεχνικό έργο της ρωμαϊκής περιόδου και, μαζί με την γέφυρα του ελευσινιακού Κηφισού, θα υπενθυμίζει τη σφραγίδα του αυτοκράτορα Αδριανού στην πόλη.

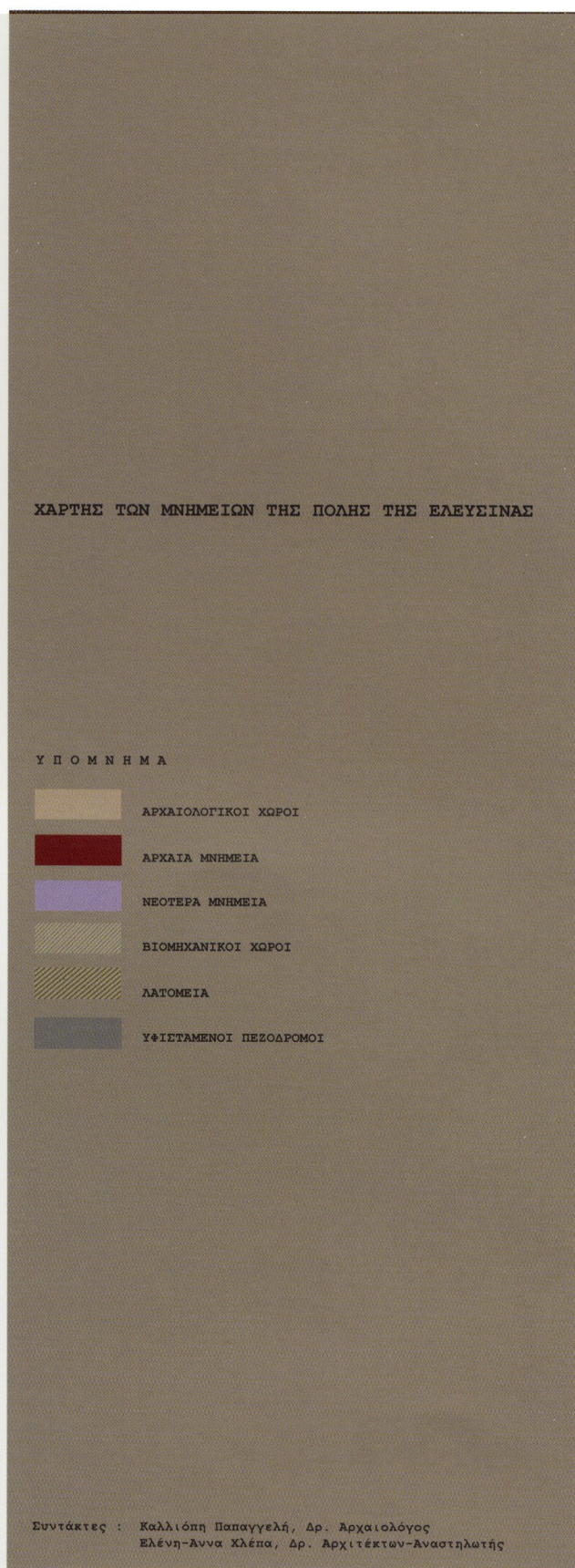
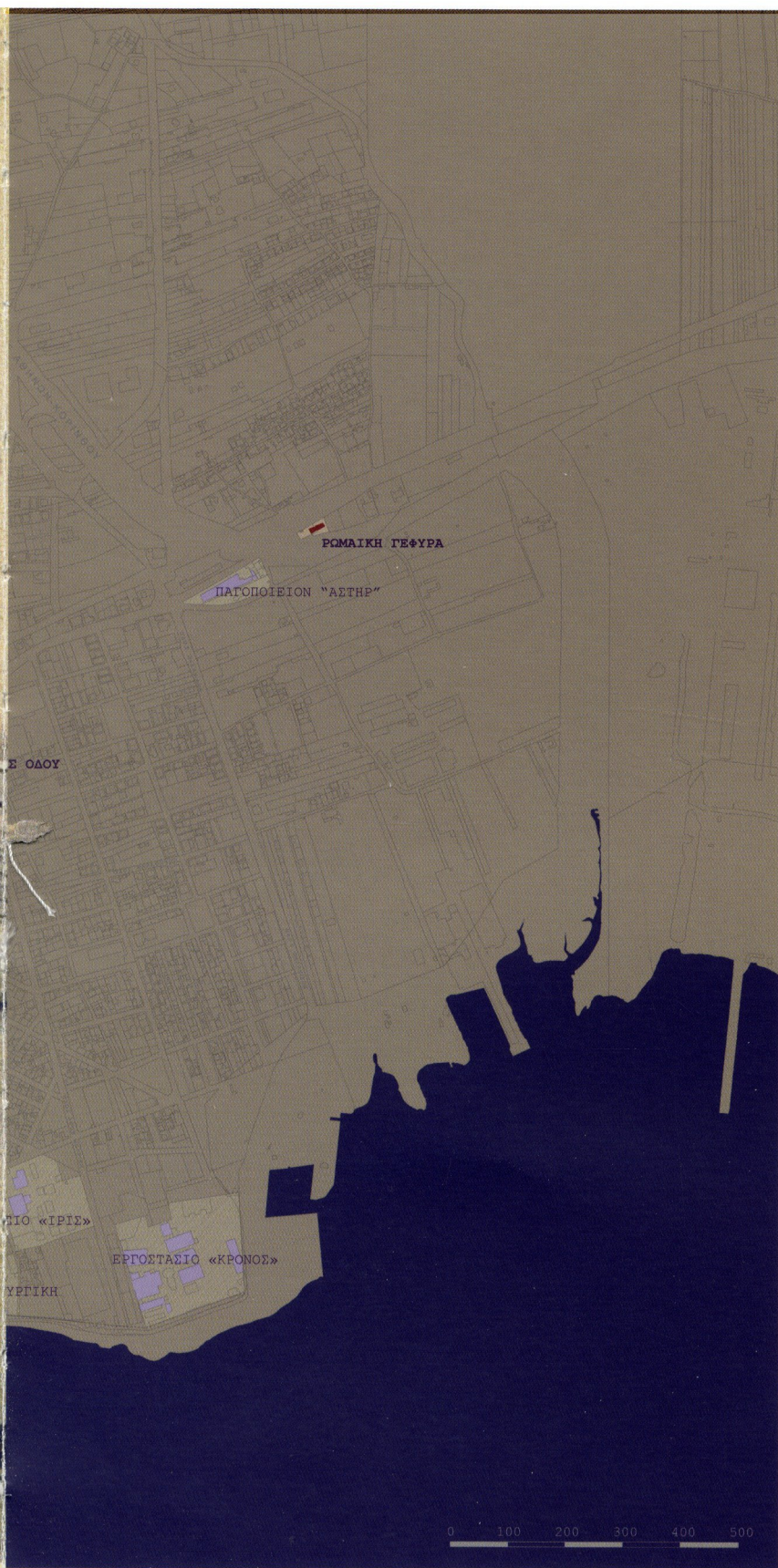
Η ενοποίηση του κεντρικού αρχαιολογικού χώρου με το προϊστορικό (δυτικό) νεκροταφείο θα συνδέει τους δύο χώρους, ενώ παράλληλα θα συσχετίζει την περιοχή των αρχαίων λατομείων στις βόρειες παρυφές της Ακρόπολης, με την περιοχή των σύγχρονων λατομείων.

Η σύνδεση του αρχαιολογικού χώρου με την πλατεία Αγίου Γεωργίου και το συγκρότημα των ρωμαϊκών θερμών κάνει αντιληπτή την έκταση της ρωμαϊκής πόλης, αλλά και την παρουσία κτηρίων από νεότερες ιστορικές περιόδους. Η συνέχεια αυτής της πορείας προς το θαλάσσιο μέτωπο αναδεικνύει το άνοιγμα της πόλης προς τη θάλασσα και τη διαχρονική λειτουργία του λιμανιού της.

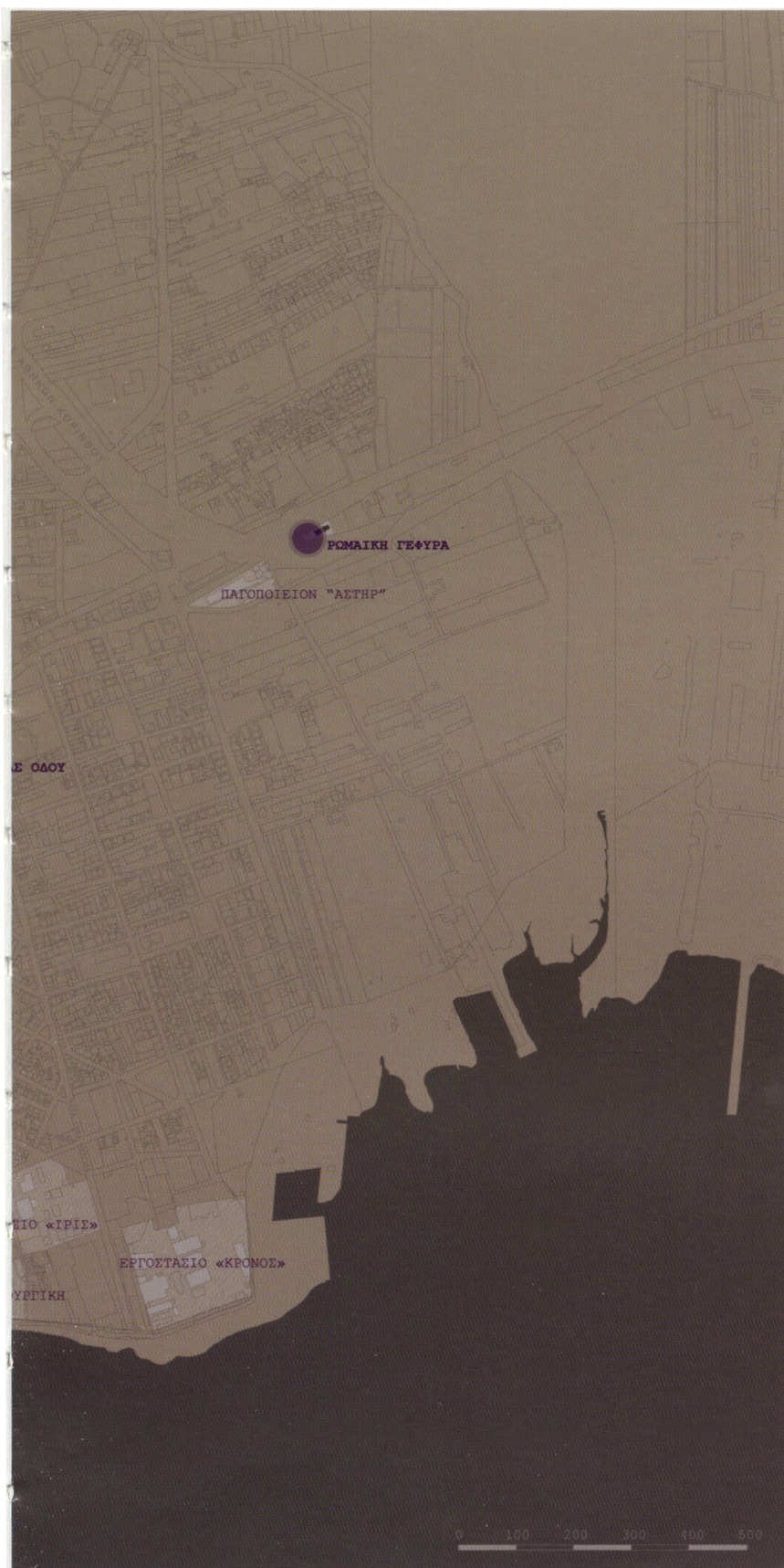

ΧΑΡΤΗΣ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ

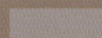

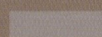

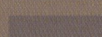

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΙΕΡΑΡΧΙΣΗ ΤΩΝ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ
ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ -
ΙΕΡΑΡΧΙΣΗ ΤΩΝ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

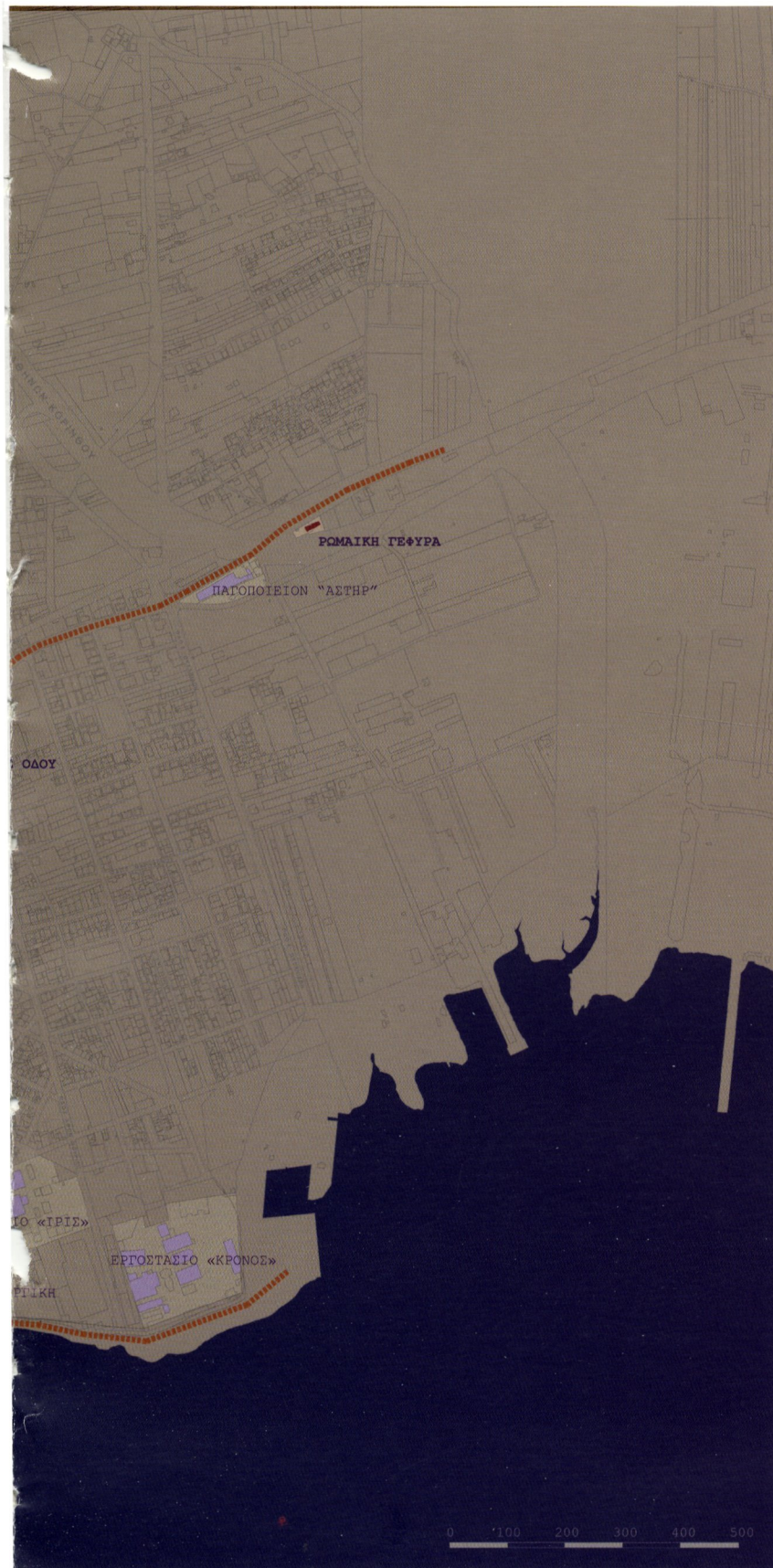
Υ Π Ο Μ Ν Η Μ Α

- ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ
- ΑΡΧΑΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑ
- ΝΕΟΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ
- ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ
- ΛΑΤΟΜΕΙΑ
- ΥΨΙΣΤΑΜΕΝΟΙ ΠΕΖΟΔΡΟΜΟΙ

Συντάκτες : Καλλιόπη Παπαγγελή, Δρ. Αρχαιολόγος
Ελένη-Άννα Χλέπα, Δρ. Αρχιτέκτων-Αναστηλωτής

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΟΠΙΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ

Υ Π Ο Μ Ν Η Μ Α

- ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ
- ΑΡΧΑΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑ
- ΝΕΟΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ
- ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ
- ΛΑΤΟΜΕΙΑ
- ΥΨΙΣΤΑΜΕΝΟΙ ΠΕΖΟΔΡΟΜΟΙ
- ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΙΧΝΩΝ ΟΧΥΡΩΣΗΣ
- ΠΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ

Ευντάκτες : Καλλιόπη Παπαγγελή, Δρ. Αρχαιολόγος
 Ελένη-Άννα Χλέπα, Δρ. Αρχιτέκτων-Αναστηλωτής

Οι Μεταμορφώσεις του Ελευσινιακού Τοπίου
Αρχαιότητες και Σύγχρονη Πόλη